

ARCHEO ADAM

BADANIA ARCHEOLOGICZNE

KONSERWACJA ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH

mgr Adam Mackiewicz

Archeo-Adam
Ulica Jaśminowa 8/2
11 - 034 Stawiguda, PL
tel. +48 89 5126420
tel. 603 864 940

ADAM MACKIEWICZ

GRAŻYNA CHYRA

Prawa autorskie zastrzeżone.
Wykorzystywanie wyłącznie
za zgodą autorów

**SPRAWOZDANIE Z BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH ORAZ
NADZORU NAD PRACAMI ZIEMNYMI ZWIĄZANYMI Z BUDOWĄ
DROGI PRZECIWPOŻAROWEJ W LIDZBARKU WARMIŃSKIM
NA ST. XIX, WYKOP 17 A-D (DZ. NR 173/1). PRACE
PROWADZONO W DNIACH 4-15 MAJA 2011 ROKU.**

I n w e s t o r: Centrum Konferencyjno-Wypoczynkowe „ZAMEK”
Sp. z o.o.
ul. Prosta 1/ 2, lok. 5
10-028 Olsztyn

Kierownik badań: mgr Adam Mackiewicz

OLSZTYN * CZERWIEC 2012 R O K

S P I S

T R E Ś C I

	str.
I. WSTĘP.....	3
II. ŚRODOWISKO FIZYCZNO-GEOGRAFICZNE LIDZBARKA I OKOLIC	5
III. RYS HISTORYCZNO-PRZESTRZENNY MIASTA	13
IV. ZARYS HISTORII KOMPLEKSU ZAMKOWEGO W LIDZBARKU WARMIŃSKIM..	25
V. ANALIZA UKŁADU STRATYGRAFICZNEGO ZAREJESTROWANEGO W OBRĘBIE WYKOPÓW	29
VI. MATERIAŁ ZABYTKOWY	33
VII. WYNIKI ANALIZY ARCHEOBOTANICZNEJ I BADAŃ PALINOLOGICZNYCH	36
VIII. PODSUMOWANIE	46
SPIS ILUSTRACJI W TEKŚCIE	
SPIS RYCIN	
SPIS TABLIC	
RYCINY	
SPIS FOTOGRAFII	
INDEX FOTOGRAFII	
INWENTARZE MATERIAŁÓW ZABYTKOWYCH	
TABLICE	
SPRAWOZDANIE W WERSJI CYFROWEJ	

I. WSTĘP

Badania archeologiczne wyprzedzające budowę drogi przeciwpożarowej oraz nadzór archeologiczny nad pracami ziemnymi związanymi z korytowaniem pod drogę przeciwpożarową w Lidzbarku Warmińskim przeprowadzono w dniach 4 – 15 maja 2011 roku. Badania prowadzono na stanowisku XIX w obrębie wykopu 17 A-D. Wykopy zlokalizowane były w fosie pomiędzy dawnym Zamkiem Biskupów Warmińskich a Przedzamczem (**Ryc. 1, Ryc. 2**).

Prace prowadzono zgodnie z pozwoleniem nr 293/2011 z dn. 04.05.2011 r. [IZAR.5161.3.2011.jn] wydanym przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie na wniosek z dn. 18.03.2011 r. inwestora – Centrum Konferencyjno-Wypoczynkowego „ZAMEK” sp. z o.o., ul. Prosta 1/ 2, lok. 5, 10-028 Olsztyn. Badania wykonała firma Archeo-Adam. Kierownikiem badań był mgr Adam Mackiewicz.

W ramach badań archeologicznych wyprzedzających inwestycję wykonano trzy wykopy oznaczone dużymi literami A, B, C (**Ryc. 2**). Wykopy A i B zlokalizowane były w środkowej części fosy, biegły po osi N-S, z niewielkim odchyleniem na północy w stronę zachodnią. Pomiędzy wykopami pozostawiono ok. 2,5 m przestrzeni, która nie była poddana eksploracji. Wykopy te miały kształt prostokąta o wymiarach w stropie 14 x 2 m. Wykonano je w celu weryfikacji hipotezy o istnieniu w tym miejscu ogrodów w II poł. XVIII w. oraz w celu zarejestrowania i zadokumentowania pełnej stratygrafii fosy.

Wykop C znajdował się na wschodnim krańcu planowanej drogi przeciwpożarowej, na zewnątrz wschodniego muru obwodowego. W rzeczywistości wykop C składał się z dwóch części: północnej i południowej. Rozmiary wykopów uzależnione były od rozmiarów odkrytych reliktyw fundamentu baszty, ponieważ zostały wykonane jedynie w celu odsłonięcia i zadokumentowania reliktyw architektonicznych odkrytych w stropie podczas korytowania pod drogę przeciwpożarową.

Literą D oznaczono wykop powstały w wyniku korytowania pod drogę przeciwpożarową (**Ryc. 2**). Prowadzone w tym celu prace ziemne były objęte nadzorem archeologicznym.

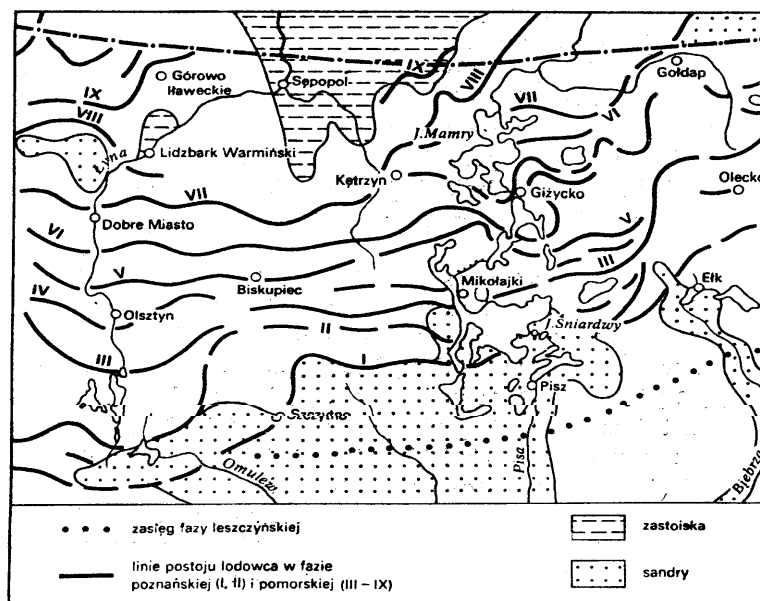
Podczas prowadzonych badań wykonano dokumentację fotograficzną ukazującą przebieg prac ziemnych, stratygrafię poszczególnych wykopów oraz odkryte relikty architektury. W sumie

wykonano 169 zdjęć (**Fot. LW_001 – LW_169**). Na stanowisku wykonano również dokumentację rysunkową układów stratygraficznych oraz reliktyw architektonicznych w postaci rzutów i profili. Łącznie wykonano 4 rysunki (**Ryc. 3 – 6**).

Podczas badań pozyskano ruchomy materiał zabytkowy, który zabezpieczono, zainwentaryzowano oraz zadokumentowano (**TABLICE I-VIII**). Z wykopu 17B pobrano także 2 próbki glebowe do badań palinologicznych.

II. ŚRODOWISKO FIZYCZNO-GEOGRAFICZNE LIDZBARKA I OKOLIC

Lidzbark Warmiński położony jest na pograniczu Pojezierza Olsztyńskiego, Wzniesień Górówskich i Niziny Sępolskiej według podziału dziesiętnego J. Kondrackiego¹, wśród południowego pasma wzgórz morenowych przecinanych doliną Łyny. Pod względem **geologicznym** okolice Lidzbarka Warmińskiego wykształciły się w okresie pomiędzy **VIII a IX fazą** postępu ostatniego zlodowacenia (por. **ilustracja 1**).

Ilustracja 1. Ciągi morenowe na Pojezierzu Mazurskim według J. Kondrackiego²

Tak więc rejon ten jest wynikiem działalności erozyjnej i akumulacyjnej zaniku tych faz. Formy marginalne fazy IX występują nad jeziorem Oświn oraz na południe od Lidzbarka i na północ od Ornety, gdzie współwystępują z polem sandrowym Równiny Orneckiej³. Formy faz VIII i IX zalegają na północnym skraju Pojezierza Mazurskiego oraz na Nizinie Staropruskiej. W wyniku braku możliwości odpływu wód lodowca w kierunku południowym, tworzyły się przed nim zastoiska, których pozostałością są osady ilaste występujące w okolicach Lidzbarka Warmińskiego oraz na Równinie Sępolskiej⁴. **Faza VIII** postępu ostatniego zlodowacenia przebiega około **20 km** na północ od **fazy VII** tworząc dwa ciągi moren (**faza VIII a i VIII b**) wokół jeziora Mamry

¹ J. Kondracki

- Geografia fizyczna Polski, PWN Warszawa 1981, s. 259 + mapa.

² J. Kondracki

- Op., cit., 1981, s. 332, ryc. 120.

³ J. Kondracki

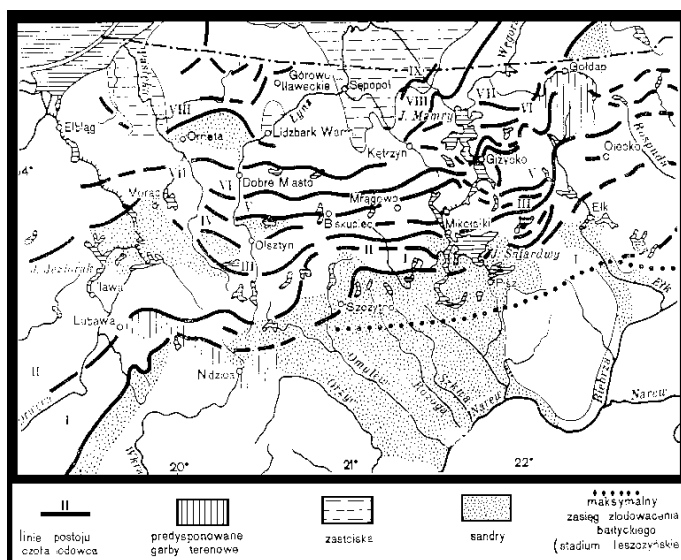
- Op., cit., 1972, s. 42.

⁴ J. Kondracki

- Ibidem., 1972, ss. 42-43.

od strony zachodniej i dalej ciągnąc się w kierunku Kętrzyna przez okolice Srokowa, gdzie znajduje się gliniasty wał (Diabla Góra). Moreny te oddzielają Pojezierze Mazurskie od Równiny Sępopolskiej.

Na północny wschód od Reszla w okolicy Kętrzyna przebiega **VIII ciąg** moren czołowych wyznaczając tym samym kolejną fazę postępu ostatniego zlodowacenia. W miejscu tym moreny mają przebieg południkowy, a więc odwrotny do tego, jaki obserwujemy w kierunku zachodnim, gdzie praktycznie wszystkie wały morenowe mają przebieg równoleżnikowy (między innymi w okolicach Lidzbarka). Szczególnie jest to widoczne na południe i zachód od miasta, gdzie przebiega **VIII faza** recesji ostatniego zlodowacenia. W swoim przebiegu zachodnim jest ona czytelna na północ od Ornety i szczytkowo północny wschód od Elbląga. Natomiast w kierunku północno-wschodnim biegnie wzdłuż zachodniego brzegu jeziora Mamry i dalej równolegle do Węgorapy dochodząc niemal do miejsca jej ujścia z Pregolą. Ogólny ich przebieg został przedstawiony na **ilustracji 3**.

Ilustracja 2. Fazy ostatniego zlodowacenia według J. Kondrackiego⁵.

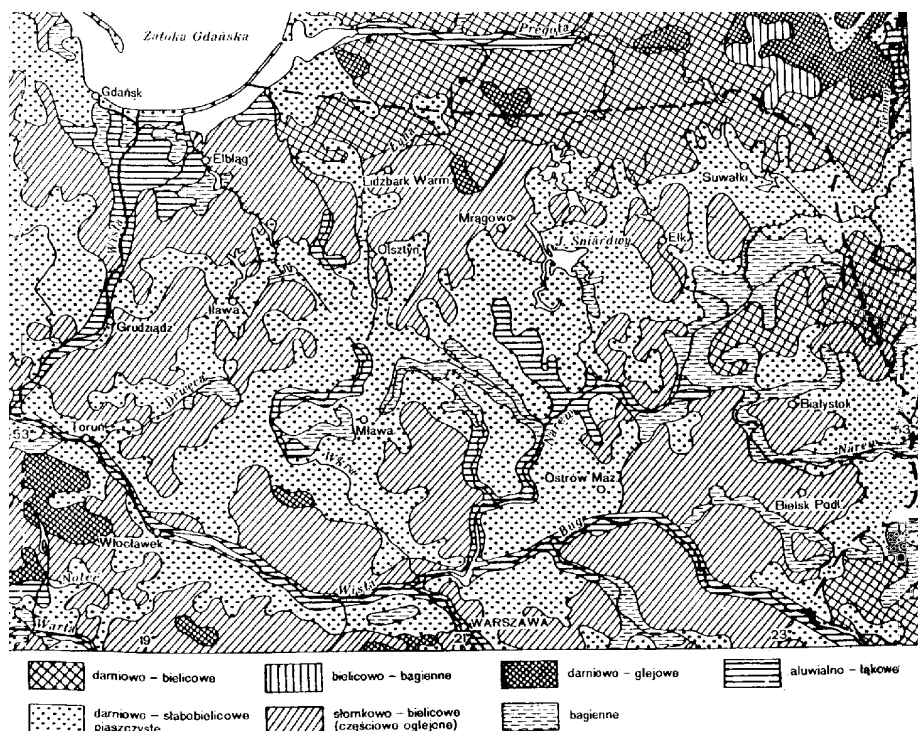
Tak więc pod względem morfologicznym obszar okolic Lidzbarka charakteryzuje się dość urozmaiconymi formami, takimi jak: morena denna (akumulacja lodowcowa) z charakterystycznymi niewielkimi oczkami, powstałymi na skutek wytopu mas lodu i czołowa (na południe i południowy zachód) na granicy, których miasto jest położone. Przy czym bardziej ciąży ono ku morenie dennej, na co zdają się wskazywać niewielkie deniwelacje terenu w obrębie miasta, które nie przekraczają w zasadzie **5 m** (w obrębie starego miasta). Tak więc zarówno obszar miasta, jaki i tereny na północny wschód i północ od niego, pod względem morfologicznym należy zaliczyć do moreny dennej.

⁵ J. Kondracki

- Ibidem., 1972, s. 36, ryc. 11

Podsumowując można stwierdzić, iż krajobraz Lidzbarka Warmińskiego i jego najbliższej okolicy jest krajobrazem młodoglacjalnym, wykształconym w allerödzie (ca 11 000 lat temu).

Gleby w okolicach miasta, podobnie zresztą jak na całym obszarze Pojezierza Mazurskiego, wytworzyły się głównie z glin zwałowych i piasków czwartorzędowych (Ilustracja

Ilustracja 3. Gleby na obszarze północno-wschodniej Polski według I. Gierasimowa. Za J. Kondrackim⁶.

3). Tak więc są to albo gleby słomkowo-bielicowe częściowo oglejone na gruntach gliniastych i piaskach gliniastych albo gleby darniowo-słabobielicowe piaszczyste na przesortowanych piaskach glaciofluwialnych⁷ lub brunatne⁸. Bardzo nieliczne są gleby bagienne, czarne ziemie występujące głównie w dolinach rzecznych i zagłębieniach pojeziernych oraz mady glejowe. Obserwuje się także obecność niewielkich obszarów holocentrycznych torfów i piasków aluwialnych. Występują tu również torfowiska i łąki, głównie w dnach rynien lodowcowych i mis pojeziernych⁹. Gleby słomkowo-bielicowe występują na terenach falistych i pagórkowatych. Gleby darniowo-słabobielicowe piaszczyste przeważają na równinach i wzgórzach zdenudowanych w warunkach klimatu peryglacjalnego¹⁰. Gleby wytworzyły się w klimacie odmiennym od współczesnego (faza subborealna) w warunkach wysokiej wilgotności gruntów, spowodowanej wysokim poziomem wód gruntowych. Są to gleby przeważnie III (III a i III b) i IV klasy bonitacyjnej. Tylko gdzieś tam, głównie na granicy z Równiną Sępacką, a więc na

⁶ J. Kondracki

- Ibidem., 1972, s. 94, ryc. 35.

⁷ J. Kondracki

- Ibidem., 1972, ss. 94 i n.

⁸ J. Oryńczak

- Środowisko geograficzne. [w:] Praca zbiorowa - „Kętrzyn. Z dziejów miasta i okolic”, Pojezierze Olsztyn 1978, s. 21.

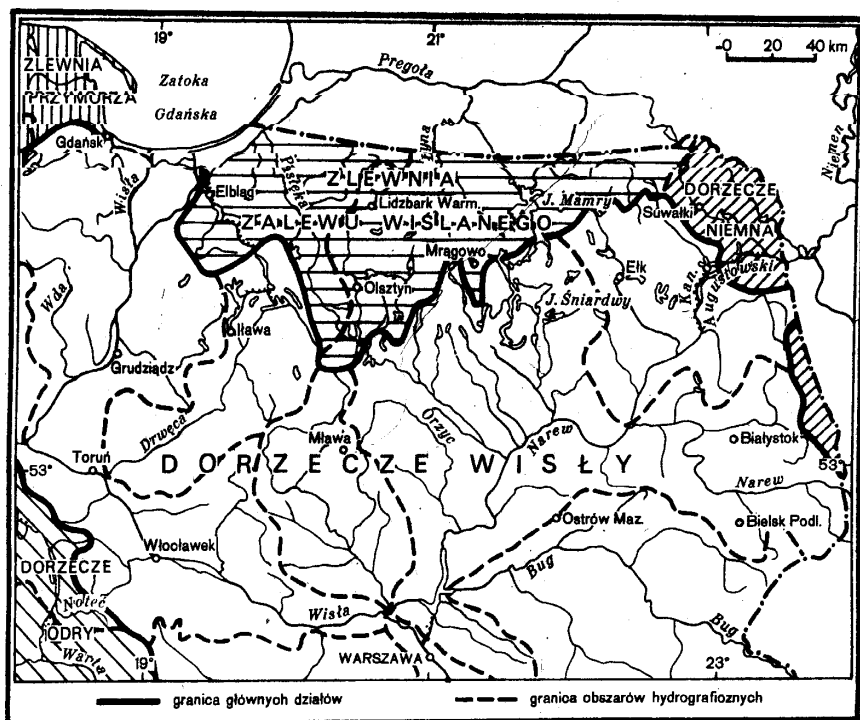
⁹ J. Kondracki

- Op., cit., 1981, s. 333.

¹⁰ J. Kondracki

- Op., cit., 1972, s. 95.

północ od miasta spotyka się w miarę urodzajne, ciężkie gleby brunatne, powstałe na czerwonych, tłustych ilach, które są pozostałością krótkotrwałych jezior, tworzących się przed czołem zanikającego lodowca¹¹. Występują tu również niewielkie obszary czarnych ziem, ale tylko w postaci „płatów”¹², i to bardziej na obszarach ciągnących ku Równinie Sępopolskiej niż na pozostałych. Ogólnie należy podkreślić, że gleby na omawianym obszarze należą do typu gleb brunatnych zdegradowanych lub biellic. Te ostatnie przeważnie porośnięte są lasami.

Ilustracja 4. Obszary hydrograficzne według CUGW. Za J. Kondrackim¹³

Lidzbark i okolice poprzez wody Łyny, należą do dorzecza rzeki Pregoty, będącą w całości częścią zlewni Zalewu Wiślanego (Ilustracja 4). Sieć hydrograficzną miasta i najbliższej okolicy stanowią przepływające przez nie rzeki Łyna i Symsarna. Na obszarach położonych na północ i północny zachód od miasta występują jedynie niewielkie bezimienne w większości przypadków ciek. Ponadto w okolicach miasta występują liczne oczka, powstałe na skutek wytapiania się martwego lodu, a które w znacznej mierze znajdują się w stanie eutrofizacji (zaniku). Pod względem klimatycznym, okolice Lidzbarka, należą według podziału R. Gumińskiego (1948) zmodyfikowanego przez J. Kondrackiego do tak zwanej dzielnicy mazurskiej (Ilustracje 5 i 6). Charakteryzuje się ona tym, iż poza obszarami górskimi jest to najzimniejsza dzielnica klimatyczna w Polsce (Ilustracja 6).

¹¹ J. Kondracki

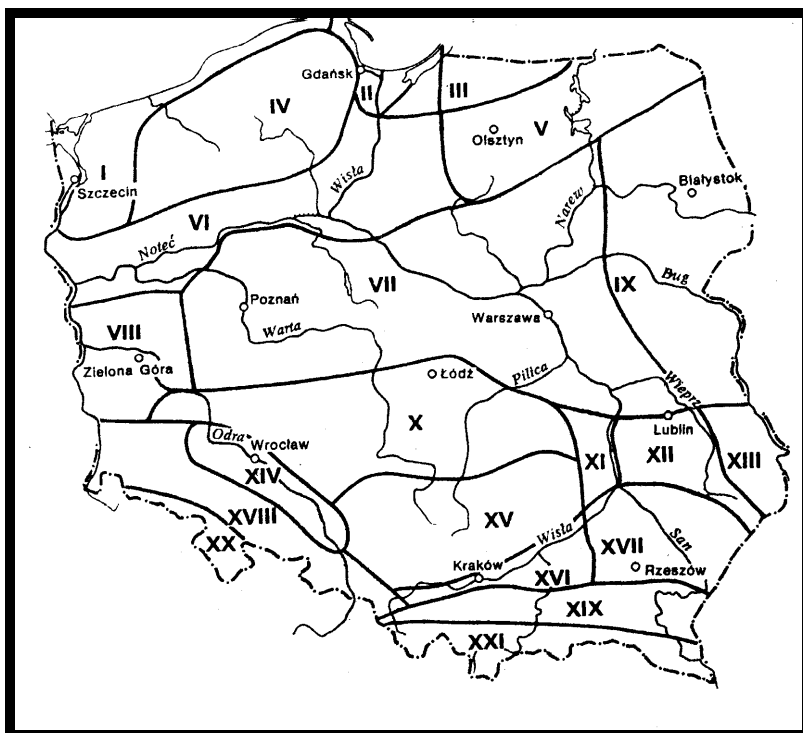
- Op. cit., 1981, s. 329.

¹² Z. Licharewa

- Kętrzyn. Z dziejów miasta i powiatu., Pojezierze Olsztyn 1962 s. 11.

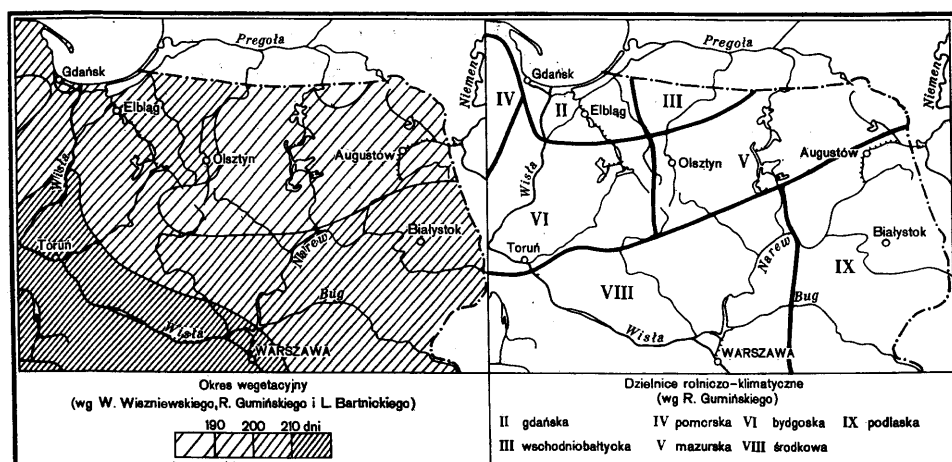
¹³ J. Kondracki

- Op., cit., 1972, s. 67, ryc. 21.

Ilustracja 5. Dzielnice rolniczo-klimatyczne Polski według R. Gumńskiego zmodyfikowane przez J. Kondrackiego. Tutaj za J. Kondrackim¹⁴. Dzielnica V to dzielnica mazurska omówiona poniżej.

Trzeba podkreślić, iż dni z przymrozkami jest tu ponad **130**, natomiast pokrywa śnieżna zalega od **60 do 90 dni**. Średnie roczne opady wahają się od **500 do 650 mm**, jednakże w zależności od ukształtowania powierzchni terenu lokalnie mogą wynosić ponad **700 mm**. Okres wegetacyjny w omawianej dzielnicy trwa zaledwie **180 do 190 dni**¹⁵,

Ilustracja 6. Długość trwania okresu wegetacyjnego (mapka lewa; Dzielnice rolniczo-klimatyczne w odniesieniu tylko do Polski północno-wschodniej. Tutaj za J. Kondrackim¹⁶.

Warto nadmienić, iż Pojezierze to charakteryzuje się największym zachmurzeniem i największą prędkością wiatru¹⁷, który wieje przeważnie z zachodu.

¹⁴ J. Kondracki - Op., cit., 1981, s. 98, ryc. 34.
¹⁵ J. Kondracki - Ibidem., 1981, s. 98.
¹⁶ J. Kondracki - Op., cit., 1972, s. 62, ryc. 20
¹⁷ J. Kondracki - Ibidem., 1972, s. 65.

Klimat ten jest wynikiem ścierania się klimatu morskiego i kontynentalnego. Podkreślić należy, iż w początkach późnego średniowiecza nastąpiło oziębienie się klimatu. Występowały i występują do dzisiaj znaczne wahania wilgotności. Nastąpiło w związku z tym oraz na skutek występowania późnowiosennych mrozów i przymrozków kurczenie się zasięgu drzew liściastych. Znacznie obniżył się poziom wód gruntowych. Charakterystyczne dla omawianego obszaru są znaczne wahania klimatyczne. Tak więc klimat na interesującym nas terenie jest przede wszystkim funkcją zmienną wiatrów zachodnich i wschodnich. Dlatego w przebiegu zjawisk klimatycznych ujawniają się zarówno cechy klimatu oceanicznego, jak i kontynentalnego. Jak już wspomniano występuje częsta zmienność stanów pogody. Bardzo ważne są zależności lokalne, takie jak: wpływ Bałtyku, duża liczba jezior oraz znaczne deniwelacje terenu¹⁸. Podkreślić trzeba, iż w **początkach późnego średniowiecza** nastąpiło oziębienie się klimatu. Występowały i występują do dzisiaj znaczne wahania wilgotności.

Tak więc klimat na interesującym nas terenie jest przede wszystkim funkcją zmienną wiatrów zachodnich i wschodnich. Dlatego w przebiegu zjawisk klimatycznych ujawniają się zarówno cechy klimatu oceanicznego, jak i kontynentalnego. Jak już wspomniano, występuje częsta zmienność stanów pogody. Bardzo ważne są zależności lokalne, takie jak: wpływ Bałtyku, duża liczba jezior oraz znaczne deniwelacje terenu¹⁹. W przeszłości klimat na obszarze Pojezierza Mazurskiego ulegał znacznym wahaniom. I tak w fazie **preborealnej (ca 10500 - 9500 lat temu)** był on zapewne zimny i suchy, przy czym na początku tej fazy był znacznie cieplejszy niż w okresie późniejszym. Jeżeli chodzi o warunki termiczne to były one zbliżone do współczesnych²⁰. Faza **borealna (9500 - 7800 lat temu)**, to początkowe ocieplenie i osuszenie się klimatu, co spowodowało wytopienie się martwych lodów i znaczne wahania poziomu wód gruntowych. Zimy były łagodne, lata zaś kontynentalne i ciepłe. Tak więc warunki klimatyczne były korzystniejsze niż obecnie²¹. W okresie schyłkowym fazy borealnej klimat staje się łagodniejszy i wilgotniejszy, a roczne wahania wilgotności były dość znaczne²². W fazie **atlantyckiej (7800 - 4900 lat temu)** nastąpiło optimum klimatyczne holocenu, kiedy to średnia roczna temperatura wynosiła około **8-9°C**. Była więc o **ca 2°C** wyższa niż obecnie. Jeszcze bardziej wzrosła wilgotność klimatu w stosunku do fazy poprzedniej. Opady były częste i bardzo obfite²³. Powstało wówczas wiele torfowisk, a wiele innych zostało zatopionych. Poziom wód w

¹⁸ A. Mackiewicz - Zagadnienie tak zwanych osiedli nawodnych na obszarze Ziemi Pruskiej ze szczególnym uwzględnieniem kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, Toruń 1984, maszynopis, ss. 219-220

¹⁹ A. Mackiewicz - Ibidem., 1984, s. 220.

²⁰ M. Ralska-Jasiewicz - Osady dennie Jeziora Mikołajskiego na Pojezierzu Mazurskim w świetle badań paleobotanicznych; Taca Paleobotanica, Kraków 1966, s. 60.

²¹ M. Ralska-Jasiewicz - Ibidem., 1966, s. 62.

²² A. Mackiewicz - Op. cit., 1984, s. 216.

²³ Red. W. Chmielewski,

jeziorach był wyższy od obecnego o około **2 metry**. Schyłek tej fazy klimatycznej był umiarkowanie suchy²⁴. Kolejna faza - **subborealna (4900 - 2470 lat temu)**, to według większości badaczy okres ciepły i suchy. Przeciwnego zdania jest M. Ralska-Jasiewiczowa²⁵, która za H. Grossem²⁶ przyjmuje, że wzrost udziału pyłku atlantyckich gatunków drzew świadczy raczej o ogólnej oceanizacji klimatu, niż o jego osuszeniu. Uważa ona, że zimy były łagodniejsze niż obecnie. Odmienne stanowisko zajął Salmi, który wkroczenie leszczyny na torfowiska tłumaczy faktem, iż klimat fazy subatlantyckiej był suchszy niż w fazie poprzedniej i następnej²⁷. Według J. Stasiakowej²⁸ początek fazy subborealnej był wilgotny, natomiast w jej połowie nastąpił klimat umiarkowanie suchy z wilgotnym wahaniami, po którym stał się wybitnie suchy. W tym okresie daje się też zauważyć silne obniżenie się poziomu wód, wynoszące około **4 do 5 metrów**, w porównaniu ze stanami maksymalnymi, jakie miały miejsce w fazach poprzednich (**borealnej i atlantyckiej**)²⁹. Natomiast M. Strzemski³⁰ stwierdza, że w fazie **subborealnej** panował klimat kontynentalny, podając jednocześnie w wątpliwość fakt, że był on suchszy niż obecnie. Nie ma on natomiast wątpliwości co do tego, iż był on suchszy niż w fazie atlantyckiej, czy subatlantyckiej. Faza **subatlantycka (2470-1970 lat temu)**, to znaczne pogorszenie się klimatu, wyrażające się spadkiem temperatury (średnia roczna temperatura wynosiła **około + 5°C**, a w okresach najzimniejszych nawet mniej) i wzrostem opadów. Według J. Stasiakowej³¹ najzimniejszy klimat panował w okresie halsztackim (**około 750 - 400 p.n.e.**), co wyrażone jest wycofaniem się drzew liściastych, w miejsce których pojawił się świerk, zajmując niekiedy **60%** zalesionej powierzchni. Zwiększenie się wilgotności klimatu, a tym samym również ilości opadów spowodowało podniesienie się lustra wody w rzekach i jeziorach oraz obszarów torfowisk i bagien. Jednocześnie nastąpił wzrost zalesienia. Na gwałtowność zmian klimatycznych w tym okresie jako pierwszy zwracał uwagę H. Gross³², a nastąpiły one według J. Stasiakowej³³ na skutek zmiany

-
W. Hensel	- Prahistoria ziem polskich, t. 1, Paleolit i mezolit, Ossolineum 1975, s. 347.
²⁴ J. Stasiak	- Próba odtworzenia przemian klimatycznych w okresie subborealnym i subatlantyckim w północno-wschodniej Polsce; Folia Quaternaria, Kraków 1968, t. 29, s. 139.
²⁵ M. Ralska-Jasiewicz	- Op. cit., 1966, s. 68.
²⁶ H. Gross	- Die Steppenheidetheorie und die vorgeschichtliche Besiedlung Ostpreussens; Vierteljahresschrift für Vorgeschichte und Volkskunde, Königsberg 1935, t. 1, z. 2, ss. 90-93; z. 3, ss. 152-168; 1936, t. 1, z. 4, ss. 193-216.
²⁷ M. Salmi	- On the late-Quaternary distribution in Finland of the Filbert (<i>Corylus avellana</i> L.). Bull. Com. Geol. Finl. 1963, t. 207 ss. 1-67 (tutaj za Ralską-Jasiewicz; do pozycji tej nie dotarłem).
²⁸ J. Stasiak	- Op. cit., 1968, ss. 139-141.
²⁹ J. Stasiak	- Historia Jeziora Kruklin w świetle osadów strefy litoralnej; Prace geograficzne, 1963, nr 42, s. 62.
³⁰ M. Strzemski	- Przemiany środowiska geograficznego Polski, jako tła przyrodniczego rozwoju rolnictwa na ziemiach polskich (od połowy trzeciego tysiąclecia p.n.e. do naszych czasów); Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, 1961, R. 9, nr 3, s. 334.
³¹ J. Stasiak	- Badania nad starożytnym krajobrazem Pojezierza Suwalskiego w rejonie Szwajcarii; Prace Białostockiego Towarzystwa Naukowego, 1965, nr 7, s. 28.
³² H. Gross	- Op. cit., 1936, z. 4, s. 211.

kierunków panujących wiatrów. Dominowała wówczas cyrkulacja północno-zachodnia i północna. Faza **neoborealna (1970 - 1200 lat temu)** wydzielona przez B. Cieczugę i E. Kłyszejkę³⁴, a przez J. Stasiakową³⁵ nazywana jako **subatlantyk II (400 p.n.e. do około 1100 roku n.e.)**, tylko wydłużona w czasie w stosunku do fazy neoborealnej o **około 300 lat**. W fazie tej około przełomu er nastąpiła gwałtowna poprawa klimatu, który był szczególnie sprzyjający wegetacji roślinnej we wczesnym podokresie wpływów rzymskich, późnym okresie wpływów rzymskich, początku okresu wędrówek ludów oraz w drugiej połowie okresu przedpiastowskiego. Faza ta charakteryzuje się klimatem ciepłym i umiarkowanie wilgotnym. W końcu tej fazy daje się zaobserwować osuszenie się klimatu, w wyniku czego nastąpiło cofnięcie się linii brzegowych niektórych jezior oraz ich wypłylenie. Średnia roczna temperatura wynosiła + 7°C. W omawianej fazie przeważały wiatry zachodnie i południowo-zachodnie. Ostatnia wydzielana faza klimatyczna to faza **współczesna (1200 lat temu do czasów współczesnych)**. Charakteryzuje się ona oziębieniem i znacznymi wahaniami wilgotności. Obserwuje się kurczenie zasięgu drzew liściastych i upraw³⁶. Było to spowodowane prawdopodobnie (między innymi) występowaniem późnowiosennych mrozów i przymrozków, które z kolei mogły być wywołane wiatrami wschodnimi. Faza ta charakteryzuje się dużymi wahaniami klimatycznymi. Mogły występować posuchy, które prowadziły do znacznego obniżenia się poziomu wód. Średnia roczna temperatura wynosiła około + 6°C.

Podsumowując omawianie klimatu (w przeszłości) na interesującym nas tu obszarze, należy stwierdzić, iż jest on przede wszystkim funkcją zmienną wiatrów zachodnich i wschodnich. Dlatego w przebiegu zjawisk klimatycznych ujawniają się zarówno cechy klimatu oceanicznego, jak i kontynentalnego. Występuje tu również częsta zmienność stanów pogodowych. Oczywiście bardzo duże znaczenie mają zależności lokalne, takie jak między innymi: wpływ Bałtyku, duża liczba jezior oraz znaczne deniwelacje terenu.

³³ J. Stasiak - Op. cit., 1965, s. 29.

³⁴ B. Cieczuga,
E. Kłyszejko - Drzewostan obszaru Jaćwieskiego u schyłku starożytności. Rocznik Białostocki, Białystok 1981, t. 14, ss. 209-214.

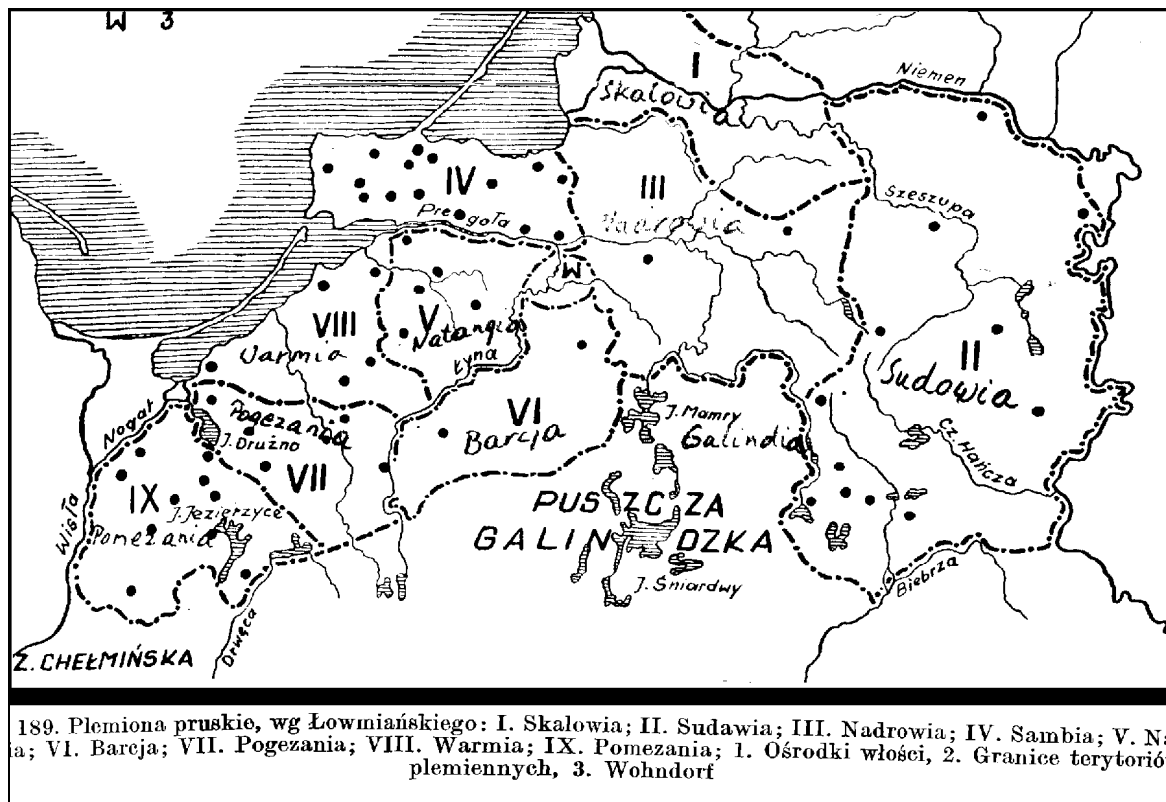
³⁵ J. Stasiak - Op. cit., 1965, ss. 28-29.

³⁶ J. Stasiak - Ibidem., 1965, s. 29.

III. KRÓTKI RYS HISTORYCZNO-PRZESTRZENNY MIASTA

Pod względem historycznym Lidzbark Warmiński położony jest na terenie Pogezanii, w jej północno-wschodniej części, w sąsiedztwie Warmii (Ilustracja 8, 9).

- 1
- - 2

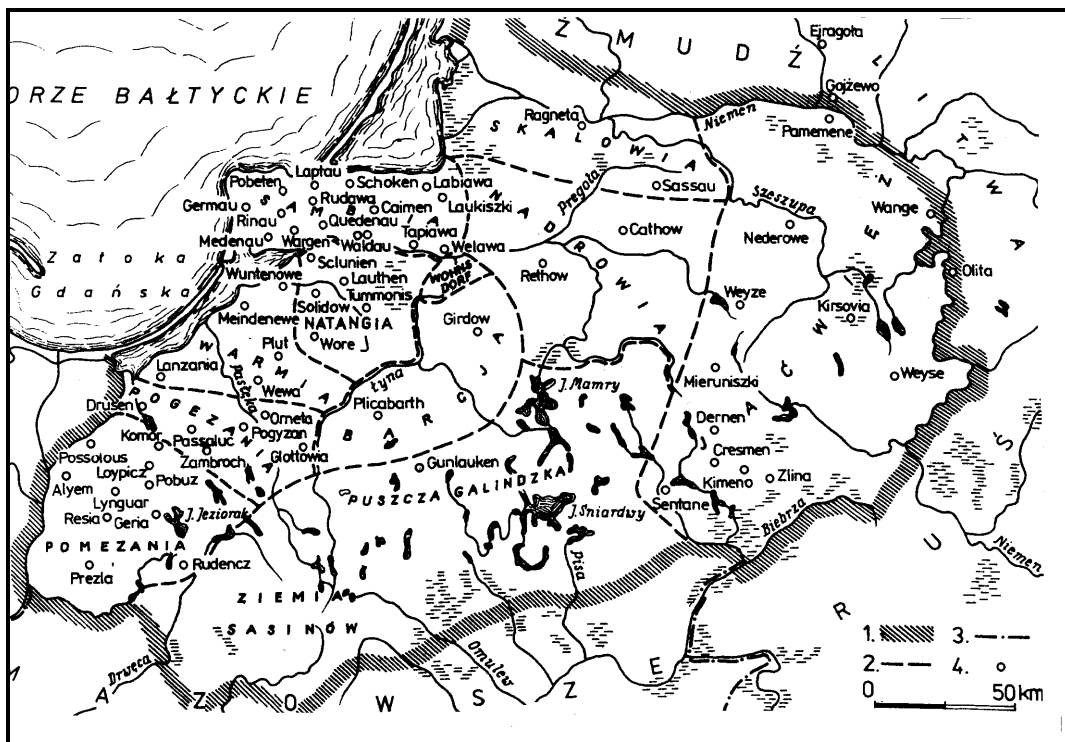
Ilustracja 7. Rozmieszczenie plemion pruskich według H. Łowmiańskiego³⁷

Niektórzy badacze stwierdzają, iż okolice Lidzbarka należały do Pogezanii tylko przejściowo³⁸ inni zaś, że z całą pewnością miasto założono na ziemi staropogezañskiej³⁹. Nazwa

³⁷ J. Powierski - Prusowie [w:] Słownik Starożytności Słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII. Red. G. Labuda, Z. Stieber Wrocław - Warszawa - Kraków, Ossolineum 1970, t. IV, cz. I, s. 369, ryc. 189.

³⁸ J. Powierski - Pogezania [w:] Słownik Starożytności Słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII. Red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław - Warszawa - Kraków, Ossolineum 1970, t. 4, s. 175.

³⁹ M. Töppen - Historia Mazur. Przyczynek do dziejów krainy i kultury pruskiej. Według źródeł drukowanych i rękopiśmiennych przedstawił Max Toeppen, dyrektor gimnazjum w Kwidzynie, Tłum. M. Szymańska-Jasińska, Wspólnota Kulturowa „Borussia”, Olsztyn 1995, s. 46. Dzieło pierwotnie wydane w Gdańsku w 1870 roku. Tytuł oryginału: Geschichte Masurens. Ein Beitrag zur preussischen Landes- und Kulturgeschichte. Nach gedruckten und Quellen dargestellt von Dr. M. Töppen, Direktor des Gymnasii zu Marienwerder.

1. Granice Prus; 2. Przypuszczalne granice plemion; 3. Granice krain; 4. Ośrodek włości
 Ilustracja 8. Podział plemienny Prus w XIII wieku według H. Łowmiańskiego⁴⁰.

Pogezania oznacza prawdopodobnie kraj krzewów⁴¹. We wczesnej epoce żelaza na ziemiach tych niepodzielnie panowała kultura kurhanów zachodniobałtyjskich, w okresie rzymskim natomiast aż po okres wędrówek ludów tereny te zamieszkiwała ludność kultury określanej ogólnie mianem zachodniobałtyjskiej, której twórców utożsamia się już z ludami protopruskimi i protojaćwieskimi⁴² (Ilustracja 10). Wydaje się jednak, iż o mniejszych jednostkach etnicznych znanych z nazwy, takich jak między innymi Warmowie, czy inne znane z nazwy plemiona Pruskie można mówić dopiero od wczesnego średniowiecza. Nie można jednak zaprzeczyć istnienia w tym czasie większych plemion, takich jak np. Galindowie, którzy byli znani z nazwy już w początkach naszej ery i występują np. na mapie sporządzonej przez geografa aleksandryjskiego Ptolemeusza w **II wieku n.e.** (Ilustracja 11). Okres wędrówek ludów i wczesne średniowiecze należy już niewątpliwie wiązać z plemionami pruskimi, z których w końcu wczesnego średniowiecza wyodrębnili się między innymi Pogezanie (Ilustracja 12) znani ze źródeł po raz pierwszy z lat **1237-1238**⁴³.

⁴⁰ J. Okulicz

- Osadnictwo ziem pruskich od czasów najdawniejszych do XIII wieku, [w:] Praca zbiorowa: Dzieje Warmii i Mazur w zarysie, PWN Warszawa 1981, t. 1, s. 58, Mapa IV.

⁴¹ J. Powierski

- Op., cit., 1970, s. 175.

⁴² J. Jaskanis, J. Okulicz

- Kultura zachodniobałtyjska. [w:] Prahistoria ziem polskich, t. V, Późny okres lateński i okres rzymski, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk, Ossolineum 1981, s. 217.

⁴³ J. Powierski

- Ibidem., 1970, s. 175.

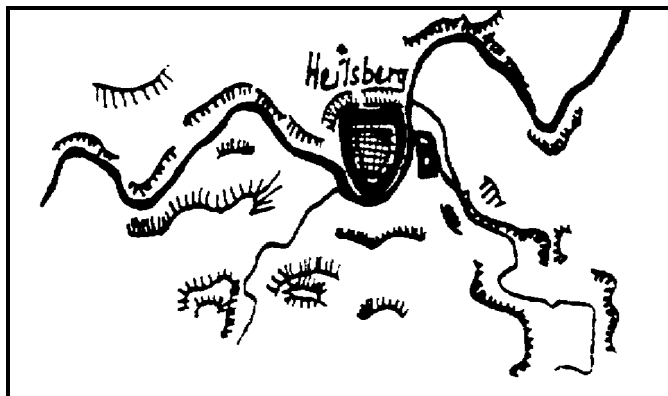

Ilustracja 11. Ziemie pruskie u schyłku wczesnego średniowiecza według Łowmiańskiego. Tutaj za Ł. Okulicz⁴⁶

H.

⁴⁶ Ł. Okulicz-Kozaryn - Dzieje Prusów, (Monografie Fundacji na rzecz Nauki Polskiej) Wrocław 1997, ryc.144 (wkładka między stronami 272 i 273).

Miasto średniowieczne założone zostało na lewym brzegu Łyny, na jednym ze zboczy łagodnie opadających w kierunku rzeki, natomiast zamek wzniesiono na wschód od miasta lokacyjnego, w widłach rzek Łyny i Symsarny. Półwyspowe i jednocześnie nadrzeczne położenie

geograficzne miasta przedstawia rysunek H. Kelletata (Ilustracja 13)

Ilustracja 12. Rysunek obrazujący położenie geograficzne miasta, na półwyspie między rzekami. Według H. Kelletata⁴⁷.

Miasto powstało prawdopodobnie na miejscu staropruskiej osady wzmiankowanej w **pierwszej połowie XIII wieku**⁴⁸. Natomiast na miejscu dzisiejszego zamku istniał drewniany gród pruski „Lecbark” zdobyty i rozbudowany przez Krzyżaków około **1240 roku**⁴⁹. E. Keyser podaje, iż zamek krzyżacki istniał tu w **1241 roku** („burcu Heliisborc”) i był prawdopodobnie drewniany⁵⁰. Gród ten został zniszczony przez Prusów w **1242 roku** podczas I powstania pruskiego, a następnie odbudowany przez Zakon i w **1251 roku** przekazany wraz z okolicznymi ziemiami biskupom warmińskim⁵¹. W czasie II powstania pruskiego (**1261-1273**) gródek został ponownie opanowany przez Prusów już w **1261 roku** i pozostawał w ich rękach aż do **1273 roku**. Po stłumieniu powstania przez Krzyżaków gródek odbudowano i po raz kolejny już na stałe przekazano pod władzę biskupom warmińskim. W pobliżu gródka założono wieś, która rozrastała się i rozwijała **do końca XIII wieku**, a **12.08.1308 roku** biskup Eberhard z Nysy wystawił jej przywilej lokacyjny na prawie chełmińskim⁵². Osada otrzymała 140 łanów po obu brzegach Łyny. Pobyt dworu biskupiego oraz położenie na skrzyżowaniu ważnych szlaków handlowych przyczyniło się do rozwoju Lidzbarka. W latach **1315-1321** w mieście tym rezydował biskup Warmii Eberhard z Nysy. W tym czasie powstało tzw. Nowe Miasto, które w **1320 roku** włączono w obręb wznoszonych fortyfikacji miejskich⁵³. W **roku 1350**, kiedy to Jan z Miśni przeniósł na stałe z Ornety do Lidzbarka rezydencję biskupów, na prawym brzegu Łyny u ujścia do niej Symsarny, na nizinym cyplu rozciągającym się z południa na północ,

⁴⁷ H. Kelletat

- Die Städte Ostpreußens in ihrer geographischen Lage und deren Auswirkungen Ein Beitrag zur Heimatkunde, Königsberg Pr. 1934. s. 139.

⁴⁸ W. Kowalski

- Województwo olsztyńskie, Przewodnik, Warszawa 1969, s. 138.

⁴⁹ M. Biskup

- Rozwój przestrzenny Lidzbarka Warmińskiego, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, Olsztyn 1961, nr 4(74), s. 483.

⁵⁰ E. Keyser (Frederichs)

- Lidzbark Warmiński, powiatowe miasto [w:] Księga miast (opisy miast byłych Prus Wschodnich), Stuttgart - Berlin 1941, tłumaczenie J. Bielecki, Olsztyn 1948, s. 73.

⁵¹ W. Kowalski

- Op., cit., s. 138.

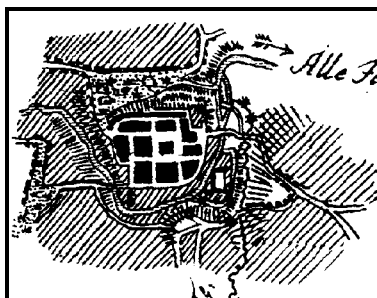
⁵² M. Biskup

- Op. cit., 1961, s. 484.

⁵³ W. Kowalski

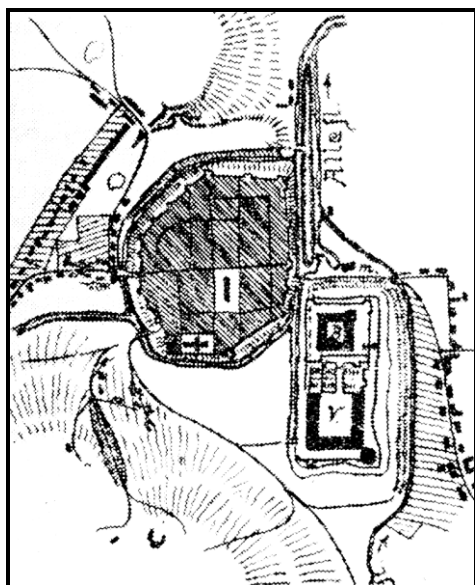
- Op., cit., s. 138.

rozpoczęto budowę zamku murowanego. Zamek budowano z przerwami od **1350 do 1401** roku⁵⁴. Prace przerywane były oblężeniami i kilkoma pożarami⁵⁵. Średniowieczny zamek składał się z dwóch członów: zamku właściwego, który był siedzibą biskupa i obszernego przedzamcza

położonego na południe od niego. Zespół zamkowy nie był nigdy sprzężony z fortyfikacjami miejskimi, co jest wyraźnie widoczne na planach Rehefelda (Ilustracja 14) i Giesego (Ilustracja 15) ukazujących średniowieczne miasto, a wykonanych na **początku XIX wieku**.

Ilustracja 13. Plan miasta według Rehefelda z lat 1807-1818. Tutaj za H. Bonk⁵⁶.

Ilustracja 14. Plan miasta wraz z zamkiem według Giesego z lat 1826-1828. Tutaj za M. Biskup⁵⁷.

Jeżeli chodzi o miasto, to rozwijało się ono bardzo pomyślnie od samego początku, jako ośrodek handlowo-rzemieślniczy obsługujący środkową Warmię. Ze względu na uprawę lnu w okolicach Lidzbarka w samym mieście rozwinęły się takie rzemiosła, jak sukiennictwo i płóciennictwo. Istniały również folusze sukiennicze, szewskie, białoskórnice, szlifiernie nożownicze i in. Istniał tu również tartak i wapniarnia⁵⁸.

Mury obronne miasta ukończono już w 1357 roku.

W **drugiej połowie XIV wieku** rozbudowano również gotycki ratusz oraz kościół parafialny pod wezwaniem św. św. Piotra i Pawła. Rynek otoczony był domami z podcieniami. Przy murach miejskich wybudowano kościół i szpital pod wezwaniem św. Ducha, a także szpital św. Jerzego z kaplicą⁵⁹. W **końcu XIV wieku** przeprowadzono wodociąg od źródła ze wzgórz na południe od miasta, przez most na Łynie do dziedzińca kościoła parafialnego. **Wiek XV**, to okres, w którym na skutek wydarzeń polityczno-militarnych rozwój miasta został w znacznym stopniu zahamowany. Wydarzenia te, to między innymi bitwa pod Grunwaldem, konflikt biskupa Henryka IV Vogelsanga (Heilsberga), który uznał zwierzchnictwo polskie, z wielkim mistrzem Henrykiem von Plauen, konflikt miasta z biskupem Franciszkiem Kuhschmalzem - zwolennikiem rządów silnej ręki i

⁵⁴ B. Guerquin

- Zamki w Polsce, Warszawa 1984, s. 195.

⁵⁵ L. Czubieli

- Zamki Warmii i Mazur, Olsztyn 1986, s. 34.

⁵⁶ H. Bonk

- Die Städte und Burgen in Altpreussen (Orednsgründungen) in ihrer Beziehung zur Bodengestaltung, Königsberg in Pr. 1895, Taf. V, ryc. 23.

⁵⁷ M. Biskup

- Op., cit., 1961, s. 489.

⁵⁸ M. Biskup

- Op. cit., 1961, s. 484.

⁵⁹ M. Biskup

- Ibidem., s. 486.

Krzyżaków, przystąpienie Lidzbarka do Związku Pruskiego, obecność czeskich zaciężnych w okresie wojny trzynastoletniej (**1454-1466**), próba opanowania miasta przez wielkiego mistrza Ludwika von Erlichshausen (**1466**) i tzw. wojna księcia (**1478-1479**). Reszty dopełniły dwa duże pożary. W **1497 roku**, który zniszczył między innymi wnętrze kościoła parafialnego oraz ratusz i w **1522 roku** w wyniku, którego spłonęła większość budynków oraz ratusz⁶⁰.

Po poniesionych stratach miasto rozbudowuje się w okresie względnego spokoju w **wieku XVI** i na **początku XVII**. Odbudowano w tym okresie ratusz (**1528**), **naprawiono zniszczone mury miejskie (1532) od strony północnej**⁶¹. W **1586 roku** założono żeński klasztor św. Katarzyny. W **1579 roku** ufundowano tzw. kościół "polski" pod wezwaniem św. Stanisława. Kolejny regres miasto przeżywa w **drugiej połowie XVII wieku** i na **początku XVIII wieku**, w czasie wojen szwedzkich.

Ponadto wielka zaraza w **1710 roku** wyrządziła znaczne szkody demograficzne⁶². W samym mieście zmarło wówczas **159 osób**. Ponadto na cmentarzu św. Jerzego pochowano tysiąc kilkaset osób. Zmarłych grzebano również na okolicznych wzgórzach i polach⁶³.

Jak już wspomniano miasto od początku miało niezwykle korzystne warunki obronne. Zlokalizowano je, bowiem na końcowym odcinku wzniesienia otoczonego z trzech stron zakolem Łyny. Jedynie od strony północnej przekopano rów łączący oba ramiona, Łyny, która jednocześnie zasilala fosę⁶⁴. Tak, więc miasto stanowiło rodzaj wyspy oblanej wodami rzeki Łyny. Zostało ono rozplanowane z uwzględnieniem rzeźby terenu. Średniowieczny Lidzbark posiadał prostokątny rynek z ratuszem pośrodku. Z narożników rynku wychodziło **6** szerszych i **2** węższe uliczki. Ulice te wychodziły prawie pod kątem prostym. Przy murach miejskich od strony północnej, wschodniej i południowej znajdowały się obwodnice (ul. Hoża, Parafialna i Klasztorna)⁶⁵. Ponieważ wschodnia część miasta znajdowała się dużo niżej niż rynek, dlatego dojazd od strony wschodniej i Bramy Młyńskiej odbywał się nie poprzez wąską uliczkę, lecz szerszą ulicą obwodową (ul. Parafialną) i dawną Zamkową⁶⁶. Z narożnika północno-zachodniego rynku wychodziła ul. Długa (dziś Powstańców Warszawy), która biegła do bramy tzw. Wysokiej. Od rynku i z ulicy Długiej w kierunku południowym biegły dwie ulice prowadzące do gotyckiego kościoła pod wezwaniem Piotra i Pawła, wokół którego znajdował się cmentarz otoczony niewysokim murem z bramą, przy

⁶⁰ M. Biskup

- Ibidem., 487.

⁶¹

- Scriptores Rerum Warmiensium, 1889, t. 2, ss. 585-596.

⁶² S. Flis

- Dżuma na Mazurach i Warmii w latach 1708-1711. Komunikaty Mazursko-Warmińskie, Olsztyn 1960, Kwartalnik Nr 4 (70), ss. 512-513.

⁶³ S. Flis

- Ibidem., 1960, s. 512.

⁶⁴ M. Biskup

- Op. cit., 1961, s. 489.

⁶⁵ M. Biskup

- Ibidem., s. 490.

⁶⁶ G. Wolf

- Führer durch die Stadt Heilsberg in Ostpreussen und ihr Bischofs-Schloss, Berlin 1918, s. 11 i n.

której znajdowała się dzwonnica (na wprost dzisiejszej ul. Mickiewicza)⁶⁷. Północna część miasta, to wspomniane już wcześniej Nowe Miasto, włączone przez biskupa Eberharda do zabudowy miejskiej. Miasto najsilniej było obwarowane od strony północnej ze względu na brak naturalnego zabezpieczenia na tym odcinku. Mury miejskie posiadały **3 duże bramy**: tzw. Wysoka Brama (dwuczęściowa) z barbakanem w części północno-zachodniej, przez którą wiódł trakt do Ornety; Brama Kościelna od strony południowo-zachodniej wychodząca w kierunku Dobrego Miasta - stąd zwana również Dobromiejską-; i Brama Młyńska w części północno-wschodniej, przez którą prowadził trakt w kierunku Bartoszyca i Jezioran. Poza tym za kościołem parafialnym, w części południowej, naprzeciwko mostu na Łynie, znajdowała się tzw. furta zamkowa, przez którą prowadziła najkrótsza droga do zamku biskupiego. Widok fortyfikacji od strony południowo-zachodniej przedstawia panorama miasta wykonana przez K. Hartknocha z **1684 roku** (Ilustracja 16).

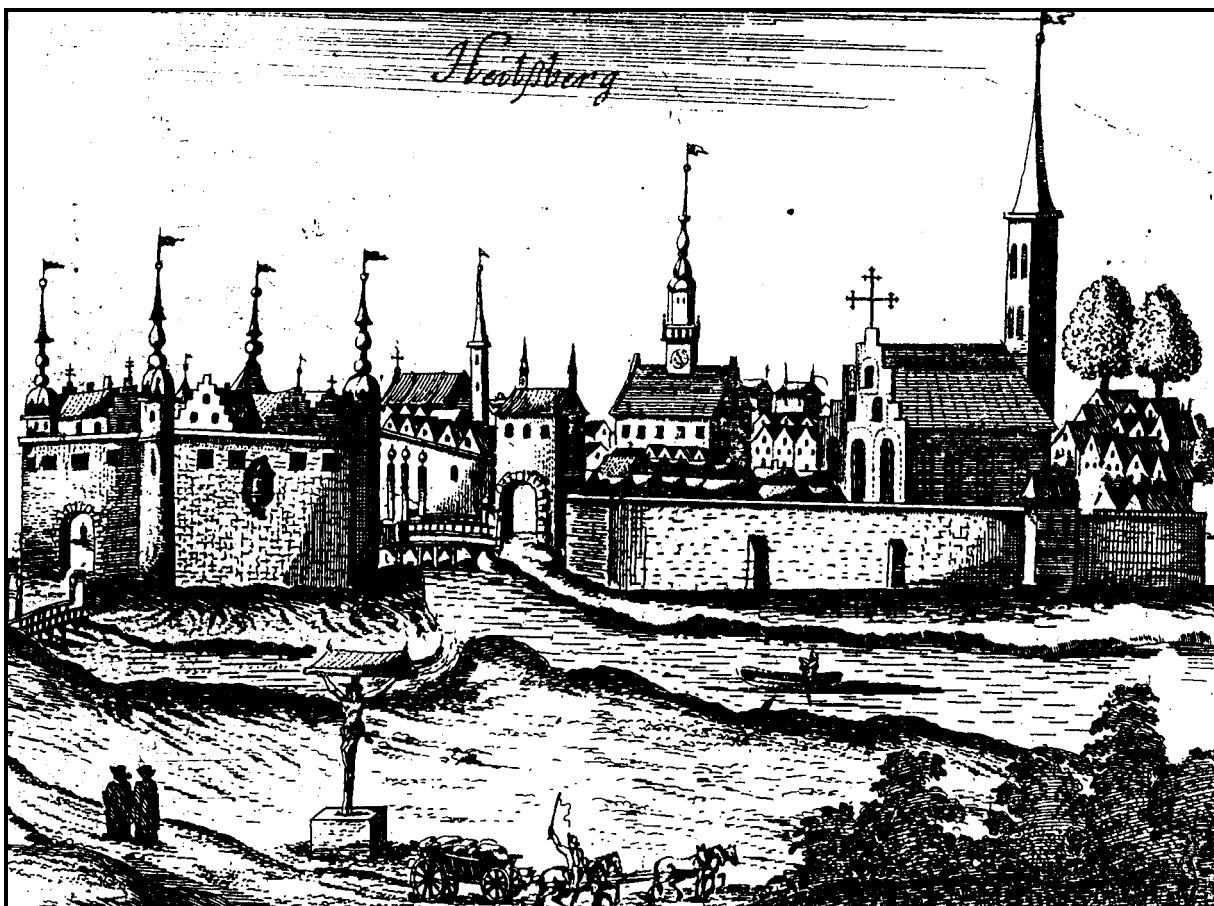
Miasto w obrębie murów obronnych w zasadzie się nie zmieniało, aż do **początku XIX wieku**. Jedynie w **latach 1618 - 1619** na terenie cmentarza przy kościele św. Piotra i Pawła wybudowano kościół polski św. Stanisława.

Na prawym brzegu Łyny znajdowały się przedmieścia połączone z miastem kilkoma mostami. Usytuowane one były za Bramą Kościelną i Młyńską, i stosownie nosiły nazwę Przedmieścia Kościelnego i Młyńskiego. Znajdowały się tam między innymi stodoły, które uległy zniszczeniu podczas działań wojennych (**1520**) lub na skutek pożarów (**1584**)⁶⁸.

Na prawym brzegu Symsarny, na wschód od zamku, czyli na terenie należącym do miasta znajdował się w **XIV wieku** szpital miejski i kościół św. Ducha zburzony pod **koniec XV wieku**. Szpital natomiast został połączony z innym szpitalem miejskim dla zakaźnych, pod wezwaniem św. Jerzego, a położonym wraz z cmentarzem przed Bramą Młyńską.

⁶⁷ M. Biskup - Op., cit., 1961, s. 490.

⁶⁸ M. Biskup - Ibidem., s. 491.

Ilustracja 15. Panorama miasta K. Hartknocha z 1684 roku⁶⁹. Na pierwszym planie widoczna jest Brama Dobromiejska oraz furta zamkowa i kościół parafialny.

W końcu XVIII i na początku XIX wieku miasto zaczęło się rozrastać w kierunku północno-zachodnim i południowo-wschodnim. Zaczęły powstawać nowe dzielnice. Poza Wysoką Bramą w 1823 roku wybudowano kościół ewangelicki. Inna nowa dzielnica powstała na południe od Bramy Młyńskiej. Wzdłuż dzisiejszej ulicy Kościelnej, na południowy zachód od miasta założono Przedmieście Kościelne. W tym czasie wyburzono większą część murów miejskich, z wyjątkiem fragmentów w części zachodniej i północnej. W rejonie tym mury zostały zaadaptowane dla budynków mieszkalnych. (Ilustracja 1; 19).

W latach 1817 i 1818 zburzono kolejno Bramę Kościelną i Bramę Młyńską. Wyburzono również kościół polski (1825) św. Stanisława, gdzie powstała szkoła parafialna i mieszkania dla duchownych⁷⁰. W 1865 roku ofiarą wielkiego pożaru padł między innymi ratusz z przylegającymi kramami (Ilustracja 17), oraz zachodnia pierzeja rynku z podcieniami. Te elementy architektoniczne rynku lidzbarskiego nie zostały już odbudowane. Reszty zniszczeń dokonały działania wojenne w 1945 roku, kiedy to Lidzbark uległ zniszczeniu w 45% swojej zabudowy. Zniszczona została między innymi część miasta wokół rynku z zabytkowymi domami podcieniowymi przy ul. Długiej. Zachował się jednak zasadniczy układ urbanistyczny

⁶⁹ Ch. Hartknoch

- „Alt- und Neues Preussen oder Preussischer Historien ...”, Frankfurt u. Leipzig 1684, s. 386.

⁷⁰ M. Biskup

- Ibidem., s. 494.

średniowiecznego miasta⁷¹ udokumentowany dość licznymi zachowanymi planami zarówno z XIX, jak też początku XX wieku.

Ilustracja 16. Ratusz z dostawionymi kramami. Spłonął w 1865 roku nie odbudowany⁷².

Niewiele, jak do tej pory można powiedzieć na temat pierwotnej zabudowy miasta. Poza murowanym zamkiem, kościołem, ratuszem, murami obronnymi i bramami wjazdowymi, które były zbudowane z kamienia i z cegieł, pozostała architektura była najprawdopodobniej parterowa i jednokondygnacyjna wyłącznie z drewna i gliny, co oczywiście było jedną z głównych przyczyn częstych pożarów, a szczególnie ich rozmiarów i skutków. Niewiele można także powiedzieć o konstrukcji poszczególnych domów, szczególnie w pierzejach przyrynkowych. Zapewne zabudowa nie zajmowała całej głębokości parceli, natomiast jest wielce prawdopodobne, że zajmowała całą jej szerokość. Trudno jest także stwierdzić, jakiego rodzaju była to zabudowa. Prawdopodobnie były to domy **dwu-** lub **2,5 - traktowe**. Nie można także wykluczyć, iż wznoszono domy **trójtaktowe**, jakkolwiek jest to mało prawdopodobne. Być może, podobnie, jak to miało miejsce w Olsztynie⁷³, domy przyrynkowe od strony rynku posiadały podcienia, nad którymi znajdowała się część mieszkalna. Jak już wspomniano w średniowieczu zabudowa nie przekraczała zapewne jednej kondygnacji i to tylko w pierzejach przyrynkowych. Jeżeli chodzi o konstrukcję poszczególnych budynków to można się jedynie domyślać, iż w rynku stawiono domy na zrąb, gdyż przeprowadzone badania wykazały, że na obrzeżach konstrukcje budynków były bardzo prymitywne. Za takim typem konstrukcji przemawia fakt, iż była ona charakterystyczna na

⁷¹ M. Biskup

- Ibidem., s. 496.

⁷² R. Dethlefsen

- Das schöne Ostpreussen, München 1916, ryc. 110.

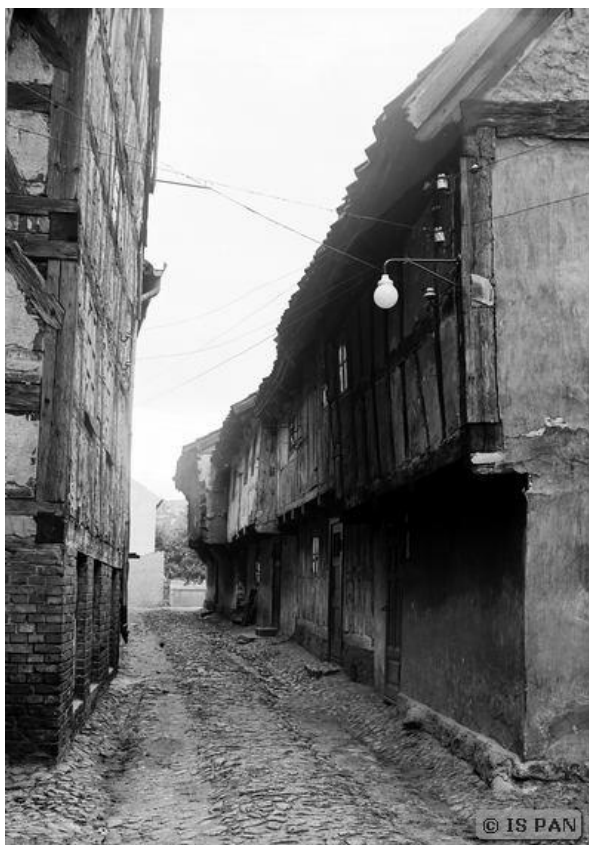
⁷³ H. i A. Mackiewicz

- Op., cit., Stawiguda 1994c, ss. 14 i n.

omawianym terenie. Udowodnienie tego wymaga jednakże szczegółowych badań archeologicznych w obrębie tzw. dużych parcel. Domy o trwalszej - ceglanej i ceglano-drewnianej (szachulcowe lub tzw. mur pruski) konstrukcji zaczęto z całą pewnością stawiać od **XVI-tego wieku**. Być może po pożarze z **1522 roku**. Były to budynki w pełni nowoczesne, z których nieliczne zachowały się jeszcze do **1945 roku (Ilustracja 18)**. Nie można także wykluczyć, iż także w obrębie omawianego tu budynku, znajdują się elementy sięgające swoimi początkami nawet XVII wieku, jednak potwierdzenie tego faktu będzie możliwe dopiero po badaniach szerokopłaszczyznowych poprzedzających ewentualne inwestycje budowlane w tym rejonie.

Ilustracja 17. Najstarsza zabudowa **mieszkalna w obrębie**
starego miasta istniejąca jeszcze w
początkach XX wieku. Źródło -
Instytut Sztuki PAN.

Na obrzeżach miasta w dalszym ciągu wznoszone były tzw. budy. Rzecz jasna, że tego typu obiekty zajmowała uboższa część mieszkańców miasta. Na obrzeżach były to zapewne budynki bardzo

prymitywne o nieznanej, jak dotychczas konstrukcji - być może **szalunkowej** lub **sumikowo-łątkowej**. Z pewnością duża część bud swymi tylnymi ścianami opierała się o mury miejskie, zwłaszcza po tym, jak zaczęły one tracić na swoim znaczeniu. Jeszcze mniej niż na temat konstrukcji można powiedzieć o sposobie pokrywania dachów. W większości przypadków były one kryte słomą lub rzadziej gontem. Jak do tej pory nie znaleziono dowodów na krycie dachów płytkami łupkowymi, co miało miejsce między innymi w Olsztynie, Olsztynku, czy też innych miastach dawnych Prus Wschodnich.

Ilustracja 18. Lidzbark Warmiński, st. XIX (zamek) i XX (Stare Miasto). Widok z lotu ptaka od strony południowej. Stan z lat 30-tych XX wieku
Pocztówka ze zbiorów autora.

Podsumowując rozplanowanie przestrzenne miasta w średniowieczu trzeba stwierdzić, iż mamy tu do czynienia ze ścisłą zabudową w postaci kwartałów (bloków zabudowy). Poszczególne elementy mieszczą się wielkościowo w obrębie czterech kwadratów siatki o podstawie boku wynoszącym **siedem prętów**, za wyjątkiem pierzei wschodniej. Można tu wyróżnić **8** większych skupisk zabudowy (zblokowanych parcel). Zapewne tylko nieregularny układ obwarowań nie pozwolił na wydzielenie takich kwartałów w części wschodniej miasta. Było to zapewne związane z ukształtowaniem terenu, a głównie ze względu na znaczny spadek w kierunku Łyny.

Tak, więc można stwierdzić, iż układ starego miasta w prawie niezmienionej formie zachował się do dnia dzisiejszego i jest w miarę czytelny.

IV. ZARYS HISTORII KOMPLEKSU ZAMKOWEGO W LIDZBARKU WARMIŃSKIM

Zamek jak już wyżej wspomniano, wzniesiono na wschód od miasta lokacyjnego, w widłach rzek Łyny i Symsarny. Pierwotnie w miejscu tym istniał prawdopodobnie drewniany gród pruski „Lecbark” zdobyty i rozbudowany przez Krzyżaków około **1240 roku**⁷⁴. E. Keyser podaje, iż zamek krzyżacki istniał tu w **1241 roku** („burc zu Heliisborc”) i był prawdopodobnie drewniany⁷⁵. Gród ten został zniszczony przez Prusów w **1242 roku** podczas I powstania pruskiego, a następnie odbudowany przez Zakon i w **1251 roku** przekazany wraz z okolicznymi ziemiami biskupom warmińskim⁷⁶. W czasie II powstania pruskiego (**1261-1273**) gródek został ponownie opanowany przez Prusów już w **1261 roku** i pozostawał w ich rękach aż do **1273 roku**. Po stłumieniu powstania przez Krzyżaków gródek odbudowano i po raz kolejny już na stałe przekazano pod władzę biskupom warmińskim. W **roku 1350**, kiedy to Jan z Miśni przeniósł na stałe z Ornety do Lidzbarka rezydencję biskupów, na prawym brzegu Łyny u ujścia do niej Symsarny, na nizinym cyplu rozciągającym się z południa na północ, rozpoczęto budowę zamku murowanego. Zamek budowano z przerwami od **1350 do 1401 roku**⁷⁷. H. Domańska podaje, że budowa założenia zamkowego została ukończona około połowy XV wieku⁷⁸. Prace przerywane były oblężeniami i kilkoma pożarami⁷⁹. Średniowieczny zamek składał się z dwóch członów: zamku właściwego, który był siedzibą biskupa i obszernego przedzamcza położonego na południe od niego w miejscu największego rozszerzenia półwyspu. Podzamcze to było ufortyfikowane i zamykało dojście do zamku od strony lądu⁸⁰. Zespół zamkowy nie był nigdy sprzężony z fortyfikacjami miejskimi, co jest wyraźnie widoczne na planach Rehefelda i Giesego ukazujących średniowieczne miasto, a wykonanych na **początku XIX wieku**.

Całość obwiedziono wspólnymi murami obronnymi z dwiema bramami, z których jedna prowadziła do młynów od strony północnej, druga natomiast od strony południowej na teren przedzamcza. W narożniku południowo wschodnim usytuowano cylindryczną basztę. Zamek właściwy zbudowano na planie kwadratu. Posiadał on cztery skrzydła, które zamykały wewnętrzny dziedziniec otoczony piętrowymi krużgankami powstałymi około **1380 roku**. Brama wjazdowa

⁷⁴ M. Biskup - Op., cit., 1961, nr 4(74), s. 483.

⁷⁵ E. Keyser (Frederichs) - Lidzbark Warmiński, powiatowe miasto [w:] Księga miast (opisy miast byłych Prus Wschodnich), Stuttgart - Berlin 1941., Tłumaczenie J.Bielecki, Olsztyn 1948, s. 73.

⁷⁶ W. Kowalski - Op., cit., s. 138.

⁷⁷ B. Guerquin - Zamki w Polsce, Warszawa 1984, s. 195.

⁷⁸ H. Domańska - „Studium historyczno- architektoniczne. Fortyfikacje późnogotyckie zamków warmińskich (Frombork, Lidzbark, Olsztyn, Reszel)”, Gdańsk 1966 - 1968, T. I, s. 39

⁷⁹ L. Czubieli - Zamki Warmii i Mazur, Olsztyn 1986, s. 34.

⁸⁰ H. Domańska - Op., cit., 1966-1968, s. 39.

umieszczona była od strony południowej. W narożniku północno-wschodnim znajdowała się ośmioboczna w górnej partii i kwadratowa u dołu wieża⁸¹. Zamek zbudowano z cegły. Całość posiada dwuspadowy dach o ostrym spadku, kryty dachówką rzymską.

Przedzamcze założono na planie prostokąta i zabudowano wzdłuż dłuższych boków w wiekach **XV** i **XVI**. Zamek wraz z przedzamczem otaczały mury obwodowe. Wjazd znajdował się od strony miasta i prowadził wzdłuż zachodniej ściany zamku przez bramę umieszczoną w narożniku północno-zachodnim, a następnie przez przedzamcze do zamku. W **pierwszej połowie XVI wieku** została wzniesiona nowa brama wjazdowa w południowo-zachodnim narożu przedzamcza⁸².

W okresie wojny popiej (księżej) w latach **1477-1479** zamek został zajęty przez wojska polskie, które zbudowały „pasteye” z koszów i nasypów ziemnych⁸³. W **1501 roku** biskup Łukasz Watzenrode polecił wykonać prace dekarские w zachodniej linii murów obronnych. Kolejne prace polegające na wzmocnieniu bądź modernizacji istniejących fortyfikacji miejskich wykonano w latach **1515-1517**, co było związane z groźbą wybuchu wojny polsko-krzyżackiej. W **1520 roku** zamek i miasto oblegał Albrecht Hohenzollern⁸⁴. Dodatkowe umocnienia wzniesiono w latach **1627 - 1628**, a więc w czasie pierwszej wojny polsko-szwedzkiej. Wśród nich można wymienić most z zamku na plac młyński, „piatta forma” na placu młyńskim, nowa brama zamkowa nad rzeką Łyną oraz mury obronne nad rzeką Symsarną. Umocnienia te nie zachowały się do czasów współczesnych⁸⁵. Również w **1708 roku** wykonano bliżej nieznane prace fortyfikacyjne, a więc w czasie ostatniej wojny polsko-szwedzkiej⁸⁶. Największe prace remontowe w czasach nowożytnych przeprowadzono za kadencji przedostatniego rezydującego tu biskupa, a mianowicie Stanisława Adama Grabowskiego. Wtedy to w latach **1750 - 1766** całkowicie przebudowano przedzamcze. Natomiast za czasów biskupa Ignacego Krasickiego - ostatniego rezydującego w Lidzbarku Warmińskim - w latach **1767 - 1795** przeprowadzono tu bodaj największe prace rozbiórkowe. Rozebrano wtedy między innymi mury obronne po stronie północnej zamku wraz z pałacem, po stronie zachodniej razem z dużymi partiami zachodniej bramy wjazdowej, także południowego ciągu muru przedzamcza. Za tego samego biskupa basztę narożną otynkowano na czerwono⁸⁷.

W ciągu wieków cały zespół zamkowy przechodził różne koleje. Był wielokrotnie niszczony i odbudowywany. Kolejni biskupi dokonywali systematycznych przeróbek i dobudowywali kolejne elementy (pałace) zespołu. Powolna dewastacja obiektu rozpoczyna się od

⁸¹ B. Guerquin - Op., cit., Warszawa 1984, s. 195.

⁸² B. Guerquin - Ibidem., Warszawa 1984, s. 198.

⁸³ H. Domańska - Op., cit., 1966-1968, s. 40.

⁸⁴ H. Domańska - Ibidem., s. 41

⁸⁵ H. Domańska - Ibidem., s. 41

⁸⁶ H. Domańska - Ibidem., s. 42.

⁸⁷ H. Domańska - Ibidem., s. 42

końca XVIII wieku. Na **początku XIX wieku** - w czasie wojen napoleońskich (w **1807 roku**) - cały zespół zaadaptowany został na szpital wojskowy i magazyny. W **1810 roku** cały obiekt przejęło miasto. Wkrótce zamek był tak zniszczony, że w **1838 roku** podjęto decyzję o jego rozbiórce. Rozebrano jednak tylko pałac od strony południowej zamku⁸⁸ w **latach 1838-1840.** W następnych latach zamek został zaadaptowany na sierociniec. W tym czasie zniszczono również most łączący zamek z przedzamczem i usypano groblę. W **1837 roku** we wschodnim skrzydle przedzamcza umieszczony został sąd ziemski, natomiast sąsiadującą z pałacem basztę przemianowano na archiwum. Na przełomie **XIX i XX wieku** zamek eksploatowany był, jako szpital zakonny⁸⁹. Wiosną **1927 roku** K. Hauke rozpoczął prace badawcze nad otoczeniem zamku. Przywrócono do poziomu pierwotnego fosę północną i położony między nią a zamkiem taras. Odkryto między innymi tzw. starą rezydencję, która była przybudówką w rogu północno-wschodnim zamku i została zbudowana przez biskupa Andrzeja Batorego w latach **1589 - 1599 roku.** Znajdowały się tu między innymi mieszkania, które wcześniej mieściły się na terenie zamku.

W latach **1939-1945** na terenie zamku stacjonowały wojska niemieckie, natomiast w baszcie znajdowały się pomieszczenia magazynowe i więzienie. W **1949 roku** rozebrano altany znajdujące się na międzymurzu południowym. W **1950 roku** naprawiono mur łączący pozostałość bramy wjazdowej ze skrzydłem zachodnim przedzamcza. W **1953 roku** rozpoczęto prace mające na celu renowację i konserwację obiektu⁹⁰. Od tego czasu wykonano wiele ekspertyz⁹¹ i opracowań⁹² dotyczących historii i układu przestrzennego zamku wraz z próbami jego rekonstrukcji w poszczególnych fazach. W tym miejscu nie należy także zapominać o dość znacznych zasobach

⁸⁸ H. Domańska

- Ibidem., s 42

⁸⁹ L. Czubiel

- Op., cit. 1986, s 38.

⁹⁰ H.D omańska

- Op., cit., 1966-1968, s 43.

⁹¹ Z. Konarzewski

- Op., cit., 1961.

J. Moroz, Z. Przywłódzki,
Cz. Jankowski, A. Kazanecki,
A. Bartoszewicz

- Op., cit., 1986

- W archiwum OW SOZ w Olsztynie znajduje się kilkanaście ekspertyz z różnych branż dotyczących zarówno zamku, jak też terenu przyzamcza.

⁹² M. Biskup, Z. Białłowicz-Krygierowa,
J. Szandomirski, W. Szymanowski

- „Lidzbark Warmiński województwo olsztyńskie. Studium, historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego miasta opracowane na zlecenie P.W.R.N. - Olsztyn Wydział Architektury i Nadzoru Budowlanego”, Warszawa 1959

A. Kąsinowski

- „Architektoniczne badania powierzchniowe przedzamcza zamku w Lidzbarku oraz zespołu murów obwodowych”, PP Pracownie Konserwacji Zabytków oddział w Szczecinie, Szczecin 1968 rok.

H. Domańska

- „Studium historyczno-architektoniczne. Fortyfikacje późnogotyckie zamków warmińskich (Frombork, Lidzbark, Olsztyn, Reszel)”, Gdańsk 1966 - 1968, T. I i II

J. Tytus-Wańkowska

- „Badania architektoniczne. Pałac biskupi wraz z przylegającym doń skrzydłem na przedzamczu w Lidzbarku Warmińskim”, T I-IV Olsztyn 1979, PKZ PP Oddział Gdańsk, Zakład w Olsztynie ul. Stare Miasto 22,

archiwalnych pochodzących sprzed 1945 roku - przede wszystkim ikonograficznych, które zachowały się do dnia dzisiejszego i stanowią doskonałe źródło do rozważań na temat zmian w rozplanowaniu przestrzennym, a także w obrębie poszczególnych budynków w ciągu ostatnich kilkuset lat, poczynając od panoramy Hartknocha, a na rekonstrukcjach K. Haukego kończąc.

Należy nadmienić, iż zamek w Lidzbarku Warmińskim był główną rezydencją biskupów warmińskich, aż do **1795 roku**, kiedy to rezydujący tu od tego roku (po śmierci Ignacego Krasickiego) biskup - Karol von Hohenzollern przeniósł swoją siedzibę do Oliwy, a zamek przejęły władze pruskie.

V. ANALIZA UKŁADU STRATYGRAFICZNEGO ORAZ RELIKTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ZAREJESTROWANYCH W OBRĘBIE WYKOPÓW

WYKOP 17A (Fot. LW_001 – LW_048)

Wykop 17A zlokalizowany był fosie pomiędzy Zamkiem a Przedzamczem. Biegł on od muru Przedzamcza na północ w stronę Zamku (**Ryc. 2**). Usytuowany był na linii północ-południe z niewielkim odchyleniem na północy w stronę zachodnią. Wykop miał kształt prostokąta o wymiarach 14 x 2 m w stropie. W spągu szerokość wykopu wynosiła 0,80 m. Głębokość wykopu w najgłębszym miejscu wynosiła 2,80 m.

W wykopie 17A zadokumentowano fotograficznie profil wschodni (**Fot. LW_033–LW_043**) oraz profil zachodni (**Fot. LW_021 – LW_032**). Wykonano także rysunek profilu zachodniego wykopu (**Ryc. 3**). W wykopie zaobserwowano następujący układ stratygraficzny: strop wykopu stanowiła warstwa beżowo-szarej ziemi z gruzem. Układ warstwy nie był regularny. Na 2 m wykopu warstwa miała miąższość ok. 0,30 m, natomiast na 14 m jej miąższość dochodziła do 1,60 m. Pomiędzy 7 a 13 m warstwę beżowo-szarej ziemi przecinała warstwa wapna o średniej miąższości ok. 0,20-0,30 m. W opisywanej warstwie zalegały także soczewki z gruzem i wapnem. Poniżej zalegała warstwa ciemnobrunatnej ziemi, która na 2,4 m zalegała na głębokości 0,40 m, natomiast na 13 m spąg warstwy sięgał 1,90 m głębokości. Miąższość tej warstwy wynosiła ok. 0,30-0,40 m. Pomiędzy 3 a 7 m w wykopie na głębokości 0,40 – 1,80 m zalegały kolejne zagłębienia wypełnione gruzem i wapnem. Głębiej zarejestrowano warstwę brunatno-szarej ziemi z gruzem. Układ tej warstwy wpisywał się w ogólny układ warstw w wykopie 17A : na południowym krańcu (pierwsze metry wykopu) spągi warstw zalegały dość płytko, natomiast im dalej na północ, tym głębiej schodziły. Także warstwa brunatno-szarej ziemi z gruzem na pierwszych dwóch metrach stanowiła ona strop wykopu i jej miąższość wynosiła 0,40 m. Na 13 m strop warstwy zalegał na głębokości 1,85 m, natomiast jej spąg na głębokości 2,40 m. Poniżej w części południowej wykopu zarejestrowano kolejno dwie warstwy w układzie diagonalnym: brunatny piasek o miąższości ok. 0,30 m oraz jasnoszaro-żółty piasek o miąższości co najmniej 0,60 m. Natomiast pomiędzy 3 a 6 m pod warstwą brunatno-szarej ziemi z gruzem zalegała warstwa szarej ziemi o maksymalnej miąższości 0,40 m. Głębiej w układzie horyzontalnym zalegała warstwa szarej gliny z gruzem. Zalegały w niej również kamienie, w tym jeden duży głaz narzutowy. Miąższość warstwy

wynosiła ok. 0,30-0,40 m. Pod tą warstwą zarejestrowano jasnoszarą glinę, która budowała spąg wykopu. W tej warstwie zalegały belki oraz deski stanowiące część drewnianej konstrukcji. Pomiędzy warstwą szarej gliny z gruzem a jasnoszara gliną od 7 m zalegała ciemnoszara glina o miąższości ok. 0,10 m.

Relikty architektoniczne zalegały w spągowej warstwie wykopu (**Fot. LW_010 – LW_019**) (**Ryc. 4**). Stanowiły je poczynając od strony południowej dwie deski drewniane wetknięte na sztorc, w poprzek wykopu. Tuż przy jednej z nich znajdował się pal o średnicy ok. 0,10 m, wbity prostopadle w grunt. Tuż za nim znajdowała się belka, o prostokątnym przekroju ok. 0,25 x 0,25 m, wbita prostopadle w grunt. Pomiędzy 4,5 a 6,5 m wykopu zlokalizowane były pozostałe części konstrukcji drewnianej. Stanowiły je belki ułożone horyzontalnie i w poprzek wykopu, za którymi znajdowały się belki ustawione wertykalnie (wbite w grunt). Nieco dalej na północ znajdował się duży głaz, obok którego leżał pal, który prawdopodobnie pierwotnie był wbity pionowo w grunt. Pozostałości konstrukcji drewnianych odkryte w wykopie 17A miały prawdopodobnie za zadanie wzmocnienie południowego zbocza suchej fosy pomiędzy Zamkiem a Przedzamczem.

WYKOP 17B (Fot. LW_049 – LW_096)

Wykop 17B zlokalizowany był fosie pomiędzy Zamkiem a Przedzamczem. Biegł on od Zamku na południe w stronę Przedzamcza (**Ryc. 2**). Usytuowany był na linii północ-południe z niewielkim odchyleniem na północy w stronę zachodnią. Wykop miał kształt prostokąta o wymiarach 14 x 2 m w stropie. W spągu szerokość wykopu wynosiła 0,80 m. Głębokość wykopu w najgłębszym miejscu wynosiła 2,70 m.

W wykopie 17B zadokumentowano fotograficznie profil wschodni (**Fot. LW_059–LW_070**) oraz profil zachodni (**Fot. LW_071 – LW_084**). Wykonano także rysunek profilu zachodniego wykopu (**Ryc. 3**). W wykopie zaobserwowano następujący układ stratygraficzny: strop wykopu stanowiła warstwa jasnoszarego piasku o miąższości ok. 0,30 m. Jedynie pomiędzy 4 a 5 m wykopu strop stanowiła soczewka jasnobieżowego piasku. Druga podobna warstewka jasnobieżowego piasku zalegała w spągu warstwy jasnoszarego piasku ok. 2-3 m. Ponadto w stropie wykopu na ostatnich metrach (13-14 m) zalegały duże głazy narzutowe. Pod warstwą jasnoszarego piasku zarejestrowano warstwę szarej ziemi z dużą ilością gruzu ceglanego i wapna o miąższości od 0,30 m do 0,80 m. Zalegały w niej także średniej wielkości kamienie. Głębiej zalegała beżowo-szara ziemia z drobnym gruzem i kamieniami średniej miąższości 0,60 m. Pod nią zarejestrowano warstwę ciemnobrunatnej ziemi o miąższości 0,10-

0,30 m. Głębiej zalegała brunatno-szara ziemia z gruzem, która układała się horyzontalnie od 0 do 10 m, po czym wypłycała się (układ diagonalny). Jej miąższość wynosiła nawet 1,20 m. Ponadto zalegały w niej kamienie małej i średniej wielkości tworząc kilkumetrowy pas. Poniżej zarejestrowano warstwę szarej gliniastej ziemi z gruzem oraz na ostatnich metrach wykopu beżowo-szarą glinę. Spąg wykopu stanowiła jasnoszara glina. W warstwie szarej gliniastej ziemi oraz beżowo-szarej glinie zalegały elementy drewnianej konstrukcji.

Relikty architektoniczne zalegały w spągowej warstwie wykopu (**Fot. LW_086 – LW_096**) (**Ryc. 5**). Stanowiły je poczynając od strony północnej: pal drewniany wbity pionowo w grunt, a w odległości ok. 0,80 m na południe kilka belek w pozycji horyzontalnej, usytuowanych w poprzek wykopu. Dalej natomiast znajdowała się belka oraz pal – oba wbite pionowo w grunt w pozycji wertykalnej. Na ok. 7,5 m wykopu w spągu zarejestrowano duży głaz, natomiast ok. 9 m wykopu 17B znowu pojawił się pal, tym razem usytuowany nieco w poprzek wykopu, w pozycji diagonalnej wbity w grunt. Cała ta konstrukcja była analogiczna do tej odkrytej w wykopie 17A. Tak więc z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, iż obie opisane drewniane konstrukcje stanowiły elementy wzmocnienia obu zboczy fosy.

WYKOP 17C (Fot. LW_097 – LW_130)

Wykop 17C zlokalizowany był tuż poza wschodnim murem oporowym (**Ryc. 2**). Podczas prac ziemnych związanych z korytowaniem pod drogę przeciwpożarową natrafiono na pozostałości konstrukcji spojonej wapienną zaprawą. W związku z tym wykop pogłębiono i poszerzono w tym miejscu celem odsłonięcia i zadokumentowania reliktyw architektury. Wykop ten składał się z dwóch części, nieregularnych kształtem – wymiary i kształt wykopów podyktowane były wymiarami i kształtem odkrytej w ich obrębie architektury. Głębokość wykopów dochodziła do 0,70 m. Na całej głębokości wykopu zaobserwowano brunatno-szara ziemię z dużą ilością gruzu ceglanego i całych cegieł (**Fot. LW_101, LW_105, LW_128-LW_130**).

W obrębie wykopu, zarówno w części południowej jak i północnej, odsłonięto pozostałości fundamentu baszty, która w tym miejscu funkcjonowała z pewnością do końca XVIII w. Fundament zbudowany był z dużych kamieni stanowiących lico oraz mniejszych kamieni i cegieł stanowiących wypełnisko fundamentu spojonych zaprawą wapienną (**Ryc. 6**). Sama baszta miała konstrukcję ceglana, czego niewielkie ślady także zostały zarejestrowane w południowej części wykopu 17C (**Fot. LW_110**).

WYKOP 17D (Fot. LW_131 – LW_169)

Wykop 17D powstał w wyniku korytowania pod drogę przeciwpożarową (**Ryc. 2**). Pas wyznaczony pod drogę miał ok. 5 m szerokości. Głębokość wykopu wynosiła ok. 0,25 – 0,40 m. Strop wykopu stanowił częściowo humus o miąższości ok. 0,20 m, po części bruk kamienny, pod którym zalegała brunatno-szara ziemia z gruzem. W części centralnej przebiegu drogi – w obrębie fosy zamkowej – strop stanowił tłuczeń kamienny zalegający w szarej ziemi. Poniżej zalegała warstwa ciemnoszarej ziemi, a głębiej jasnobrunatny piasek.

VI. MATERIAŁ ZABYTEKOWY

Podczas badań wykopaliskowych w obrębie wykopów A i B pozyskano ruchomy materiał zabytkowy. W sumie pozyskano 261 fragmentów ceramiki naczyniowej, 64 fragmenty kafla piecowych oraz 13 zabytków wydzielonych.

Większość zabytków pozyskano z wykopu 17B: 209 fragmentów ceramiki, 51 fragmentów kafla piecowych oraz wszystkie zabytki wydzielone. Natomiast z wykopu 17A pozyskano 52 fragmenty ceramiki oraz 13 fragmentów kafla piecowych.

Jeśli chodzi o zaleganie zabytków w warstwach kulturowych, to większość zabytków (161 fragmentów ceramiki, 62 fragmenty kafla oraz wszystkie zabytki wydzielone) została wydobyta z warstw zasypowych, gruzowych, które zalegały na głębokości 0,2 – 2,1 m. Materiał z nich pozyskany nie był jednorodny chronologicznie. Materiał był przemieszany – we wspomnianych warstwach zalegała zarówno ceramika późnośredniowieczna jak i naczynia nowożytnie.

Pozostałą część zabytków pozyskano z warstwy spągowej wykopu – z szarej gliny. Zbiór zabytków wydobyty z tej warstwy jest jednorodny chronologicznie i zamykał się w przedziale XIV-XV w. Były to fragmenty ceramiki siwej (100 fr.) oraz fragmenty kafla miskowych wypalonych w atmosferze redukcyjnej (2 fr.).

Cały ruchomy materiał zabytkowy został zabezpieczony, zainwentaryzowany oraz zadokumentowany za pomocą zdjęć i rysunków. Zabytki masowe podzielono ze względu na przeznaczenie przedmiotu: ceramika (naczyniowa), kafle. Zabytki wydzielone włączono do odrębnego inwentarza. W ten sposób utworzono następujące inwentarze:

- **Inwentarz ceramiki** (LW17/C/2011/1 – LW17/C/2011/19)
- **Inwentarz kafla** (LW17/K/2011/1 – LW17/K/2011/19)
- **Inwentarz zabytków wydzielonych** (LW17/W/2011/1 – LW17/W/2011/8)

Dokumentację zabytków w postaci rysunków i zdjęć usystematyzowano i utworzono tablice przedstawiające bardziej charakterystyczne fragmenty ceramiki naczyniowej, kafla oraz zabytków wydzielonych (**TABLICE I – VIII**).

Ceramika naczyniowa

Z wykopów 17A i 17B pozyskano w sumie 209 fragmentów ceramiki naczyniowej. 121 fragmentów stanowiła ceramika wypalona w atmosferze utleniającej (ceramika ceglasta), natomiast 140 fragmentów stanowiła ceramika wypalona w atmosferze redukcyjnej (ceramika siwa).

Wśród ułamków ceramiki wypalanej w atmosferze redukcyjnej 98 fragmentów stanowiły brzuśce i partie przydenne, 23 fragmenty stanowiły wylewy naczyń, 16 fragmentów stanowiły dna, 1 fragment ucha oraz 2 fragmenty pokrywek. Materiał ten był dość rozdrobniony. Nie udało się zrekonstruować ani jednego całego naczynia. Na podstawie bardziej charakterystycznych fragmentów można natomiast wywnioskować, jakie formy naczyń były obecne. Były to garnki (z krawędzią prostą, lekko wychyloną, z okapem) (**TABLICA I**), dzbany (**TABLICA I**), misy - w tym zdobione listwą plastyczną (**TABLICA II**), pokrywki. Poza tym wśród wszystkich fragmentów brzuśców 3 były zdobione ornamentem stempelkowym (**TABLICA II**). Wśród ceramiki siwej 1 fragment brzuśca stanowił część naczynia, którego przełom był brunatny. Jest to przykład ceramiki nie wypalanej dobrze w atmosferze redukcyjnej. Cały ten zbiór ceramiki można datować na XII/XIV-XV w.

Natomiast pośród ułamków ceramiki wypalanej w atmosferze utleniającej 54 fragmenty stanowiły brzuśce i partie przydenne naczyń, 23 fragmenty stanowiły dna, 19 fragmentów stanowiły talerze, 16 fragmentów stanowiły wylewy, 4 fragmenty były to ucha. Wystąpiły także 4 fragmenty patelni (trójnóżków), z czego 1 duży fragment naczynia z wrębem na pokrywkę oraz szklwiony po stronie wewnętrznej (**TABLICA V**) oraz 1 duży fragment dzbana z krawędzią, wylewem, brzuścem i uchem (**TABLICA III**). Z pozyskanych fragmentów ceramiki ceglastej nie udało się zrekonstruować całej formy naczynia. Na podstawie bardziej charakterystycznych fragmentów można natomiast wywnioskować, jakie formy naczyń występowały na stanowisku: garnki, dzbany, misy z różnicowanymi zdobieniami wylewów (**TABLICA III**), talerze szklwione i malowane (**TABLICA IV**), patelnie – trójnożki (**TABLICA V**). Na 102 fragmenty ceramiki naczyniowej (oprócz talerzy) 41 fragmentów posiadało polewę jednostronną lub obustronną. Kolor szklwa był przeważnie brązowy lub bordowo-brązowawy, zielony, oliwkowo-zielony i pomarańczowy. Ceramikę ceglastą pozyskaną z wykopów 17A i 17B można datować na przedział czasowy XVI-XVIII w.

Kafle piecowe

Z wykopów 17A i 17B pozyskano łącznie 64 fragmenty kafli piecowych. Wśród nich 35 stanowiły fragmenty kafli płycinowych, zaś 29 fragmenty kafli miskowych. Pośród kafli miskowych 24 fragmenty były wypalane w atmosferze utleniającej, natomiast 5 fragmentów w atmosferze redukcyjnej. Fragmenty kafli miskowych pozyskanych w czasie badań nie posiadają

śladów zdobień. Jedynie niektóre spośród tych wypalonych w atmosferze utleniającej po wewnętrznej stronie były polewane. Kafle miskowe pozyskane w trakcie badań można datować na XIV-XVI w.

Kafle płycinowe były wypalone w atmosferze utleniającej. Wszystkie fragmenty były polewane na ciemnozielono lub nosiły ślady ciemnozielonej polewy. Polewa ta w wielu przypadkach nie była w dobrym stanie, część była pokryta przez patynę. Wśród fragmentów kafla płycinowych udało się zidentyfikować przykłady kafla wypełniających (środkowych), fryzowych (środkowych i narożnych) oraz wieńczących (**TABLICA VI-VII**). Powszechnym motywem zdobniczym pokrywającym kafle był stylizowany ornament roślinny. Inne motywy występujące na kaflach płycinowych to: dwugłowy orzeł, syrena, zwierzęta, twarze/ postacie ludzkie. Kafle płycinowe pozyskane w trakcie badań można datować na XVII-XVIII w.

Zabytki wydzielone

Wszystkie zabytki wydzielone pozyskano z wykopu 17B z warstw zalegających do głębokości 1,9 m. Zabytki te można podzielić na następujące grupy:

- Szkło
- Ceramika
- Metal
- Kości zwierzęce

Jeśli chodzi o zabytki szklane, to podczas badań pozyskano 1 fragment korpusu butelki (szkło ciemnobrązowe, przezroczyste), 1 fragment stopki, 1 trzonek z fragmentem stopki szklenicy (?) (**TABLICA VIII**) oraz 2 fragmenty szkła taflowego. Zabytki te można datować na okres nowożytny (XVII-XVIII w.).

Do zabytków ceramicznych znalezionych w wykopie 17B należy 1 fragment obciążnika prawdopodobnie do sieci rybackich. Przedmiot miał ok. 10 cm średnicy i miał w środku otwór o średnicy ok. 2-2,5 cm. W przełomie był barwy ceglastej na zewnątrz, w środku zaś przełom był szary (**TABLICA VIII**). Ten zabytek można datować na okres nowożytny.

Do zabytków metalowych należą 3 kule odlane prawdopodobnie z ołowiu. Być może były to kule do muszkietów (**TABLICA VIII**). Kule można datować na okres nowożytny.

Wśród pozyskanych zabytków znalazły się także 4 niewielkie fragmenty kości zwierzęcych.

VII. WYNIKI BADAŃ ARCHEOBOTANICZNYCH I PALINOLOGICZNYCH⁹³

Podczas badań archeologicznych z wykopu 17B pobrano dwie próbki glebowe do analizy archeobotanicznej oraz badań palinologicznych. Celem przeprowadzenia przeprowadzonych analiz roślinnych było znalezienie odpowiedzi czy odsłonięta w trakcie badań warstwa stanowi pozostałość po ogrodach zamkowych z czasów Ignacego Krasickiego. Próbki pochodziły z warstwy ciemnobrunatnej ziemi z gł 1,0-1,1 m oraz z warstwy brunatno-szarej ziemi z głębokości 1,2-1,3 m.

Analiza archeobotaniczna makroszczątków roślinnych pokazała, że w pobranych próbkach glebowych znajdowały się szczątki takich roślin jak: rośliny uprawne – pszenica zwyczajna (*Triticum aestivum*); rośliny zielne – komosa wielkolistna (*Chenopodium hybridum*), glistnik jaskółcze ziele (*Chelidonium majus*), dziki bez czarny (*Chelidonium majus*). Odnotowano także szczątki bzu (*Sambucus* sp.) oraz fragment ziarniaka należącego do roślin wiechlinowatych (*Poaceae*).

***Chelidonium majus* – glistnik jaskółcze ziele**

Warunki siedliskowe

Glistnik jaskółcze ziele jest gatunkiem powszechnie występującym na terenie całego kraju (Tymrakiewicz 1976; Snowarski 2011). Rośnie na glebach próchnicznych wilgotnych (Tymrakiewicz 1976), zasobnych w azot (Starý, Jirásek 1976). Jest to roślina pospolita w parkach, cienistych ogrodach i na rumowiskach (Tymrakiewicz 1976), w cienistych gajach i zaroślach nadrzecznych (Starý, Jirásek 1976). Gatunek charakterystyczny dla nitrofilnych zbiorowisk okrajkowych i prześwitów w lasach świeżych lub wilgotnych (Snowarski 2011).

Morfologia i okres wegetacji

Jest to roślina trwała. Osiąga wysokość od 30-100 cm (Tymrakiewicz 1976). Łodygę ma prostą, rozgałęzioną (Dreyer 2008), z rzadka owłosioną (Tymrakiewicz 1976). Kwiaty glistnika są żółte (Rostafiński, Seidl 1973; Tymrakiewicz 1976). Okres kwitnienia to miesiące od maja do września (Rostafiński, Seidl 1973). Sok mleczny tej rośliny ma kolor pomarańczowy (Dreyer 2008).

⁹³ Na podstawie opracowań autorstwa mgr Joanny Abramów *Opracowanie wyników analizy archeobotanicznej szczątków roślinnych z prób glebowych ze stanowiska archeologicznego nr XIX zlokalizowanego w Lidzbarku Warmińskim, gm. Loco, woj. warmińsko-mazurskie* oraz Agnieszki M. Noryskiej *badania palinologiczne warstwy mineralno-organicznej z wykopu archeologicznego w Lidzbarku Warmińskim, stanowisko XIX, wykop 17B*.

Wykorzystanie

Glistnik jaskółcze ziele jest rośliną leczniczą (Rostafiński, Seidl 1973). Zastosowanie lecznicze znajdują ziele i korzeń. Ziele glistnika zbiera się przed kwitnieniem (czyli od marca do maja), natomiast korzenie i kłącze wykopuje się w jesieni. Surowce są bezwonne i mają paląco-gorzki smak (Starý, Jirásek 1976). Wyciągi z tej rośliny stosowane były w chorobach dróg żółciowych i wątroby. Sok wykorzystywano do wypalania kurzajek (Dreyer 2008). Wyciśnięty z rośliny sok miał niszczyć zalęgnięte w ranach zwierząt robaki (Szot-Radziszewska 2005). Roślina jest silnie trująca (Starý, Jirásek 1976), zawiera szereg trujących alkaloidów, które początkowo powodują mdłości, odurzenie i zaburzenia rytmu serca, w ciężkich przypadkach także śmierć (Dreyer 2008).

Występowanie na stanowiskach archeologicznych

Nasiona glistnika jaskółcze ziele zostały znalezione m.in. na wczesnośredniowiecznych stanowiskach w Krakowie, woj. małopolskie (Wasylikowa 1978) a także we Wrześnicy, woj. zachodniopomorskie (Latałowa 1998).

***Chenopodium album* – komosa biała**

Warunki siedliskowe

Komosa biała jest chwastem bardzo powszechnie występującą na terenie całego kraju. Światłolubna, rośnie w klimacie zarówno umiarkowanie chłodnym jak i umiarkowanie ciepłym, na glebach świeżych, zasobnych i bardzo zasobnych w substancje odżywcze, o obojętnym pH. Obecna na glebach od piaszczystych, przez gliniaste po utwory pylaste oraz gliny ciężkie (Zarzycki i in. 2002). Najczęściej występuje w uprawach roślin okopowych, strączkowych oraz w zbożach ozimych i jarych (Skrzypczak i in. 2000). Określana jako roślina cywilizacyjna „trzyma się wiejskich zagród, przyzwyczajwszy się do uprawnej roli” (Hensłowa 1962).

Morfologia i okres wegetacji

Chenopodium album L. to terofit (roślina jednoroczna), osiąga wysokość od 20-100 cm, kwitnie w okresie od lipca do października. Nasiona odznaczają się odpornością na niesprzyjające warunki środowiska, co powoduje, że zachowują żywotność w glebie do kilku lat. Jest to roślina bardzo plenna, jeden dorosły okaz może wyprodukować do kilku tysięcy nasion (Skrzypczak i in. 2000).

Wykorzystanie

Liście i pędy komosy białej bogate są w białko i prowitaminy A. Mogła być jadana w postaci sałatek lub zup (Rostafiński, Seidl 1973). Nasiona zjadane przez zwierzęta nie ulegają zniszczeniu w ich organizmach i trafiają na pole wraz z nawozem (Hensłowa 1962). Wykorzystywana może być

jako pożywienie powszechne⁹⁴ oraz głodowe. Badania etnograficzne potwierdziły gotowanie z *Chenopodium album* jarmużu a także przygotowywanie jej wraz z tłuszczem, niezależnie od urodzaju upraw zbożowych. W okresie głodu, ma przednówku, zbierano tą roślinę i przyrządzano ją z czosnkiem (Hensłowa 1962). Na podstawie badań etnograficznych stwierdzono także, że bardzo często wykorzystywana była jako składnik polewek i szpinaków (Łuczaj 2008). Wierzano także w szczególną moc komosy białej. Ususzone kwiaty święcono w dzień Wniebowzięcia Matki Boskiej a następnie wykorzystywano je do wyparzania odzieży chlebowej, co miało zapewnić udane przygotowanie ciasta (Hensłowa 1962). Mogła być wykorzystywana w medycynie ludowej, gdyż ziele komosy zawiera m.in. saponiny i azotan potasowy. Po spożyciu nasion może wystąpić objawy uczulenia na światło słoneczne (Broda, Mowszowicz 1979).

Występowanie na stanowiskach archeologicznych

Jest to gatunek komosy najczęściej i najobficiej pojawiający się w materiałach archeobotanicznych (Lityńska-Zajac, Wasylińska 2005). W Polsce odnotowana na licznych stanowiskach archeologicznych o różnej chronologii. Najstarsze makroszczątki komosy białej z terenu Polski pochodziły m. in. z terenu stanowiska KCWR w Łojewie, woj. kujawsko-pomorskie oraz ze Skoroszowic, woj. dolnośląskie. Nasiona tej rośliny wystąpiły także na stanowiskach z okresu epoki brązu, m.in. Iwanowice-Babia Góra, woj. małopolskie; Bruszczewo, woj. wielkopolskie. Duże ilości nasion zarejestrowano na stanowiskach z okresu żelaza, m.in. na stanowisku kultury łużyckiej w Biskupinie, woj. kujawsko-pomorskie oraz na stanowisku Kultury Kurhanów Zachodniobałtyjskich w Pieczarkach, woj. warmińsko-mazurskie (Polcyn 2000). Na stanowiskach datowanych na okres rzymski także rejestrowano po kilkaset nasion np. na stanowisku Otałążka, woj. mazowieckie czy w Wyszemborku, woj. warmińsko-mazurskie. Najwięcej jednak stanowisk archeologicznych Polski, na których stwierdzono obecność nasion *Chenopodium album* w materiałach archeobotanicznych, datowanych jest na okres wczesnego średniowiecza. Zarejestrowano je na takich stanowiskach jak: Biskupin, woj. kujawsko-pomorskie; Bnin, woj. wielkopolskie; Gniezno, woj. wielkopolskie; Jedwabno, woj. kujawsko-pomorskie; Lubomia, woj. śląskie; Poznań, Ostrów Tumski, woj. wielkopolskie czy Szczecin, Dzierżyniec Zamkowy, woj. zachodniopomorskie. (zob. Lityńska-Zajac 2005 - tam dalsza literatura).

Nasiona komosy białej na stanowiskach archeologicznych najczęściej zachowują się w postaci zwęglonych nasion, ale bardzo często spotkać można także okazy niespalone. Poza tym występują także w postaci zmineralizowanych okazów a także fragmentów nasion w odciskach na ceramice, polepie (zob. Lityńska-Zajac 2005).

⁹⁴Jako pożywienie powszechne określa się pożywienie codzienne, którego jakość nie jest uzależniona od pory roku, urodzaju czy sytuacji gospodarczej, podczas gdy pożywieniem głodowym nazywa się potrawy sporządzane w okresie przednówka, kiedy to zapasy zgromadzone na zimę są na wyczerpaniu a warunki klimatyczne nie pozwalają na urozmaicenie diety.

***Chenopodium hybridum* – komosa wielkolistna**

Warunki siedliskowe

Komosa wielkolistna jest gatunkiem pospolitym na terenie całego kraju. Rośnie na wilgotnych brzegach wód, śmietniskach (Broda, Mowszowicz 1979), na polanach i w lasach (Henslowa 1962). Jest to roślina ruderalna (Szafer i in. 1953).

Morfologia i okres wegetacji

Jest to roślina jednoroczna (Szafer i in. 1953), o łodydze wzniesionej, pojedynczej lub rozgałęzionej, bruzdowanej (Broda, Mowszowicz 1979). Strefa kwiatostanu jest mącznisto owłosiona, poniżej naga (Szafer i in. 1953). Kwitnie w okresie od lipca do września, zapachem przypomina bieluń (Broda, Mowszowicz 1979).

Wykorzystanie

Nazwy potoczne, zwyczajowe, jakie można znaleźć w literaturze, to: gęsia stopa nieprawdziwa (Kluk 1805) a także świniomórd. Ziele komosy wielkolistnej może być stosowane w medycynie ludowej, jako środek znieczulający. Człowiek mógł ją spożywać jako jarzynę (Henslowa 1962). Działa trująco na świnię i owcę (Broda, Mowszowicz 1979), u których może powodować głuchnięcie i powstawania granatowo czerwonych plam w pysku i żołądku (Henslowa 1962).

Występowanie na stanowiskach archeologicznych

Nasiona komosy wielkolistnej notowane były na terenie Polski, na stanowiskach neolitycznych, m.in. w Bronocicach, woj. (Lityńska-Zajac 2005), a także w materiałach halsztackich z Biskupina, woj. kujawsko-pomorskie (Jaroń 1938) czy Sobiejuch, woj. kujawsko-pomorskie (Palmer 2004). Zarejestrowane zostały także na wczesnośredniowiecznych stanowiskach m.in. w Gdańsku, woj. pomorskie (Lechnicki 1955), Gnieźnie, woj. wielkopolskie (Jaroń 1939), Gieczu, woj. wielkopolskie (Polcyn 2003), Poznaniu, woj. wielkopolskie; Przemyślu, woj. podkarpackie czy Wolina, woj. zachodniopomorskie (Lityńska-Zajac 2005 – tam dalsza literatura).

***Sambucus nigra* – dziki bez czarny**

Warunki siedliskowe

Czarny bez jest pospolicie w Polsce występującym krzewem. Występuje w widnych miejscach w świeżych i wilgotnych lasach liściastych: grądach i łęgach, w krzewiastych zaroślach i zbiorowiskach ruderalnych na terenach zaniedbanych i zaśmieconych, w pobliżu osiedli ludzkich (Tomanek, Witkowska-Żuk 2008). Rozwija się na glebach o obojętnym pH i zasobnych zwłaszcza w związku azotu (Matuszkiewicz 2008; Snowarski 2011).

Morfologia i okres wegetacji

Krzew ten osiąga wysokość od 3 do 7 (rzadko 10) metrów. Okres kwitnienia to czas od czerwca do lipca. Kwiaty o silnym zapachu, drobne, żółtawo - białawe. Dojrzałe owoce są błyszczące, czarne (por. Rostafiński, Seidl 1973; Henslowa 1962; Tomanek, Witkowska-Żuk 2008).

Wykorzystanie

Gatunek ten ma jadalne owoce, muszą one jednak być dojrzałe (Łuczaj 2004). Niedojrzałe owoce zawierają glikozyd sambunigrynę, który w wyniku rozkładu wydziela trujący kwas cyjanowodorowy (Kucharska, Sokół-Lętowska 2008). Zarówno owoce jak i kwiaty mają właściwości lecznicze (Mayer i in. 2004; Tomanek, Witkowska-Żuk 2008). W czasach antycznych stosowano terapeutycznie korzenie, liście i jagody. Z owoców robiono lek wykrztuśny i odprowadzający żółć. Gotowane korzenie miały być lekarstwem na ukąszenie węża a okłady z liści miały leczyć wrzody (Mayer i in. 2004). Z owoców uzyskiwano sok do barwienia win gronowych (Łuczaj 2004). Ze względu na wysokie stężenie antocyjanów wykorzystywane są także do produkcji czerwonych barwników (Tomanek, Witkowska-Żuk 2008). Z owoców przyrządzano także zupę zwaną bzówką lub fafułą (zob. Łuczaj 2004). Kwiaty czarnego bzu mogą być wykorzystane w przyrządzaniu napoju. Można je także smażyć w cieście (Łuczaj 2004). Bez czarny ma także swoje miejsce w wierzeniach i zwyczajach ludowych. Z jednej strony traktowane jako drzewo opiekuńcze a z drugiej, jako siedziba złych mocy. Na podstawie badań etnograficznych wiadomo, że ludzie wierzyli, że nie należy stawiać domów w miejscu gdzie kiedyś rósł czarny bez. W dzień św. Jana w niektórych regionach Polski, np. na kielecczyźnie, bez był święcony co miało dać roślinie moc ochronną przed chorobami i gradem. Natomiast w pomorskim, na św. Jana zatykano go w ściany i strzechy domów, także w celach ochronnych (Henslowa 1962).

Występowanie na stanowiskach archeologicznych

Znaleziska niespalonych nasion czarnego bzu mogą być dość problematyczne w interpretacji (por. Polcyn 2004). W przypadku stanowisk suchych, na których najczęściej występują szczątki spalone, jeżeli stwierdzone zostaną niespalone pozostałości o świeżym wyglądzie, to traktowane są jako współczesne zanieczyszczenia i nie uwzględnia się ich w interpretacji (Lityńska-Zajac, Wasylikowa 2005). Jednak niewspółczesne okazy, mogą zachować się w formie niespalonej, w określonych warunkach, takich jak wilgotne nawarstwienia. Z tego specyficznego środowiska najczęściej pozyskiwane są storfiałe owoce, nasiona i inne wegetatywne części roślin. Znaleziska *Sambucus nigra* odnotowane były na stanowiskach zarówno pradziejowych np. Biskupin, woj. kujawsko-pomorskie (Henslowa 1962); Moszczenica Wyżna, woj. małopolskie; Mysłowice-Imielin, woj. śląskie (Lityńska-Zajac 1997 - tam dalsza literatura) czy Polanowo, woj. wielkopolskie (Łatałowa, Pińska 2010), jak i średniowiecznych, m.in. Gniezno, woj. wielkopolskie;

Opole, woj. dolnośląskie; Kołobrzeg, woj. zachodniopomorskie (Henslowa 1962); Ostrów Tumski w Poznaniu (Koszałka 2005); Kałdus, woj. kujawsko-pomorskie (Polcyn 2004).

***Triticum aestivum* – pszenica zwyczajna**

Warunki siedliskowe

Pszenica zwyczajna ma spore wymagania glebowe (Lityńska-Zajac 1997). Uprawiana na ciepłych, umiarkowanie suchych, żyznych glebach gliniastych i lessowych (Grau i in. 1984). Najlepiej udaje się na glebach średniozwięzłych, przepuszczalnych, zasobnych w próchnicę (Lityńska-Zajac 1997 – tam dalsza literatura). Związana jest głównie ze strefą klimatu umiarkowanego, ale tworzy szereg odmian jarych i ozimych (Lityńska-Zajac, Wasylikowa 2005). Mocno się zakorzenia. Korzenie mogą sięgać do 1 metra w głąb (Grau i in. 1984).

Morfologia i okres wegetacji

Pszenica zwyczajna należy do traw jednorocznych lub ozimych. Żdźbło ma wzniesione, puste, które osiąga wysokość od 60 do 120 cm (Grau i in. 1984). Kłos pszenicy nie rozpada się, a ziarniaki łatwo wyłuskują się z plew (Podbielkowski 1992). Czas kwitnienia to czerwiec (Grau i in. 1984).

Wykorzystanie

Dojrzałe, suche nasiona pszenicy składają się w ponad 70% z węglowodanów i do 12% protein, co powoduje, że mąka jest bogata w gluten i jest doskonała na chleb i wyroby cukiernicze (Grau i in. 1984). Oprócz mąki, z ziarniaków otrzymuje się różne kasze i otręby. Ziarniaki służą także do produkcji skrobi, piwa i alkoholu. Na paszę używane bywają otręby (Podbielkowski 1992).

Występowanie na stanowiskach archeologicznych

Znaleziska pszenicy zwyczajnej notowane są na terenie Polski, na pradziejowych, jak i wczesnośredniowiecznych stanowiskach. Na podstawie badań, wiadomo, że w okresie neolitu i w epoce brązu, pszenica zwyczajna, stanowiła niezbyt częstą domieszkę do innych zbóż (Klichowska 1975). Znaczenie jej wzrosło w okresie halsztackim, u ludności kultury łużyckiej. Zdecydowany wzrost znaczenia tej pszenicy nastąpił w okresie wczesnego średniowiecza (Lityńska-Zajac, Wasylikowa 2005). Stanowiska neolityczne, które dostarczyły pozostałości pszenicy zwyczajnej, to m.in.: Husynne, woj. lubelskie; Książnice Wielkie, woj. małopolskie; Radziejów, woj. kujawsko-pomorskie i Zarębów, woj. kujawsko-pomorskie (Klichowska 1975). Stanowiska z epoki brązu, na których stwierdzono obecność ziarniaków pszenicy zwyczajnej, to m.in.: Bruszczewo, woj. wielkopolskie; Grębocin, woj. kujawsko-pomorskie; Wąsosz, woj. dolnośląskie czy Woryty, woj. warmińsko-mazurskie (Klichowska 1975). Stanowiska z epoki żelaza, z okresu wpływów rzymskich, na których zarejestrowano makroszczątki należące do tej pszenicy, to m.in.: Kraków-Nowa Huta-Mogiła, woj. małopolskie; Lesko, woj. podkarpackie; Moszczenica Wyżna, woj.

małopolskie; czy Piwonice, woj. wielkopolskie (Lityńska-Zajac 1997). Liczne znaleziska ziarniaków pszenicy zwyczajnej, pochodzą ze stanowisk wczesnośredniowiecznych, z różnych rejonów Polski, m.in. ze Smarzewa, woj. wielkopolskie; Spławia, woj. wielkopolskie (Strzelczyk 2009); z Kaczyc, woj. świętokrzyskie (Lityńska-Zajac 2003); z Gniezna, woj. wielkopolskie (Koszałka 2000); z Krakowa – Nowa Huta-Mogiła (Gizbert, Woźniak 1964); ze Szczecina, woj. zachodniopomorskie; z Wolina, woj. zachodniopomorskie; z Bard, woj. zachodniopomorskie (Jarosińska 1994); z Kałdusa, woj. kujawsko-pomorskie (Polcyn 2004; Polcyn, Abramów 2007) czy z Józefowa, woj. wielkopolskie (Koszałka, Strzelczyk 2006). Pozostałości pszenicy zwyczajnej znajdowano także w nawarstwieniach późnośredniowiecznych, np. w Krakowie, woj. małopolskie (Bieniek i in. 2006).

Natomiast badania palinologiczne pobranych próbek glebowych wykazały obecność pyłków takich roślin jak: sosna (*Pinus silvestris*), olsza (*Alnus*), brzoza (*Betula*), lipa (*Tilia*). Ilość, a także zestaw pyłku drzew świadczy o tworzeniu się tego osadu w środowisku odlesionym. Obecność zbóż (*Cerealia*, *Secale cereale*), chwastów (*Artemisia*, *Centraurea cyanus*, *Polygonum aviculare*) i traw (świadczy o tym, że teren ten był (to znaczy jego otoczenie) użytkowany rolniczo. W najbliższym otoczeniu były również tereny podmokłe, z których najprawdopodobniej obok pyłku olszy pochodziła również *Filipendula* oraz zarodniki *Sphagnum* i *Polypodiaceae*. Brak natomiast jest pyłku, który jednoznacznie pochodziłby od roślin ozdobnych, w tym egzotycznych, uprawianych w ogrodach biskupów warmińskich. Niewielkie ilości roślin z rodziny goździkowatych, różowatych czy złożonych mogą pochodzić, nie tyle od roślin ozdobnych, a raczej ze zbiorowisk naturalnych.

Literatura

Wykaz skrótów

AP –	Archeologia Polski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk
Bibl. Preh. -	Biblioteka Prehistoryczna
Bot. Guid. –	Botanical Guidebook, Kraków
BSL –	Biblioteka Studiów Lednickich, Lednica-Poznań
FAH -	Fasciculi Archaeologiae Historicae, Łódź
Mat. Arch. -	Materiały Archeologiczne, Kraków
MSL -	Mons Sancti Laurenti, UMK Toruń
PBA -	Polskie Badania Archeologiczne, IAI PAN
PBS GS -	Polish Botanical Series, Guidebook Series, IB PAN Kraków
PTL –	Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław
SL -	Studia Lednickie, Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy

Bieniek A., Wacnik A., Tomczyńska Z.

2006 *Rośliny z późnośredniowiecznych warstw archeologicznych na Rynku głównym w Krakowie. Raport z badań prowadzonych w 2004 roku*, Mat. Arch., t. XXXVI, s. 201-219

Broda B., Mowszowicz J.

1979 *Przewodnik do oznaczania roślin leczniczych, trujących i użytkowych*, Warszawa

Cappers R.T.J., Bekker R.M., Jans J.E.A.

2006 *Digital seeds atlas of the Netherlands*, Groningen

Dreyer E.M.

2008 *Zioła oraz ich trujące sobowtóry. Poradnik dla zbieraczy*, Warszawa

Gizbert W., Woźniak Z.

1964 *Rolnicza osada w Nowej Hucie-Mogile*, Mat. Arch., t. V, s.69-81

Grau, Kremer, Mösel, Rambold, Tribel

1984 *Trawy. Leksykon przyrodniczy*, Warszawa

Henslowa M.

1962 *Rośliny dziko rosnące w kulturze ludu polskiego (Chenopodium, Atriplex, Urtica, Rumex, Sambucus)*, PTL, Archiwum Etnograficzne Nr 25, Wrocław

Jacomet S.

2006 *Identification of cereal remains from archaeological sites*, Basel University

Jaroń B.

1938 *Szczątki roślinne z wczesnego okresu żelaznego w Biskupinie (Wielkopolska)* [w:] Gród prasłowiański w Biskupinie, powiat żniński, (red.) J. Kostrzewski, s. 104-130

1939 *Średniowieczne szczątki roślinne z wykopalisk w Gnieźnie* [w:] Gniezno w zaraniu dziejów (od VIII do XIII wieku) w świetle wykopalisk, (red.) J. Kostrzewski, Bibl. Preh., 4, s. 273-316

Jarosińska J.

1994 *Stan badań archeobotanicznych średniowiecza na obszarze polskiej części półwyspu Bałtyku*, PBS GS, t. 11, s. 93-108

Klichowska M.

1975 *Najstarsze zboża z wykopalisk Polskich*, AP, t. XX, z.1, s. 83-140

Kluk K.

1805 *Dykcyonarz roślinny*, t. I, Warszawa, przedruk

Koszalka J.

2000 *Makroskopowe znaleziska roślinne z wczesnośredniowiecznych warstw kulturowych i osadów jeziornych w Gnieźnie, rdzeń GN22/XIII i SW3/91*, SL, t. VI, s. 389-415

2005 *Badania archeobotaniczne zespołu grodowego na Ostrowie Tumskim w Poznaniu – Historia i najnowsze wyniki* [w:] Roślinne ślady człowieka, Bot.Guid. No. 25, s. 173-194

Koszalka J., Strzelczyk J.E.

2006 *The Grain Storehouse from Early Medieval Stronghold at Józefów near Kalisz*, FAH, XVIII, s. 9-16

Kucharska A.Z., Sokół-Łętowska A.

2008 *Skład chemiczny i wykorzystanie owoców dziko rosnących* [w:] Dzikie rośliny jadalne. Zapomniany potencjał przyrody. Materiały z konferencji Przemysł-Bolestraszyce 13 września 2007 r., s. 95-108

Kulpa W.

1988 *Nasionoznawstwo chwastów*, Warszawa

Latalowa M., Pińska K.

2010 *Zawartość botaniczna dwóch naczyń z pozostałości osady ludności łżyckich pól popielnicowych w Polanowie na Pojezierzu Gnieźnieńskim* [w:] Archeologia Jeziora Powidzkiego, (red.) Pydyn A., Toruń, s. 197-226

- Lechnicki F.**
1955 *Szczątki roślinne z wykopalisk gdańskich w latach 1950-1952*, Studia Wczesnośredniowieczne, t. 3, Warszawa-Wrocław, s. 252-259
- Lityńska-Zajac M.**
1997 *Roślinność i gospodarka rolna w okresie rzymskim. Studium archeobotaniczne*, Kraków
2005 *Chwasty w uprawach roślinnych w pradziejach i wczesnym średniowieczu*, Kraków
- Lityńska-Zajac M., Wasylikowa K.**
2005 *Przewodnik do badań archeobotanicznych*, Poznań
- Łuczaj Ł.**
2004 *Dzikie rośliny jadalne Polski. Przewodnik survivalowy*, Krosno
2008 *Dzikie rośliny jadalne używane w okresach niedoboru żywności we wschodniej części Karpat (powiat Krosna, Sanok, Lesko, Nadwórna, Kosów i Kołomyja) według ankiety szkolnej z 1934 roku [w:]* *Dzikie rośliny jadalne. Zapomniany potencjał przyrody. Materiały z konferencji Przemyśl-Bolestraszyce 13 września 2007 r.*, Bolestraszyce, s. 161-168
- Matuszkiewicz W.**
2008 *Przewodnik do oznaczania zbiorowisk roślinnych Polski*, Warszawa
- Mayer J.G., Uehleke B., Saum O.K.**
2004 *Zioła ojców Benedyktynów. Mieszanki i leczenie*, Warszawa
- Mirek Z., Piękoś-Mirkowa H., Zajac A., Zajac M.**
2002 *Flowering plants and pteridophytes of Poland. A checklist*, Kraków
- Palmer C.**
2004 *Palaeoeconomic and palaeoenvironmental studies: The carbonized macroscopic plant remains [w:]* *Sobiejucho: A Fortified Site of the Early Iron Age in Poland*, PBA 35, red. R. Schild, s. 66-119
- Podbielkowski Z.**
1992 *Rośliny użytkowe*, Warszawa
- Polcyn M.**
2000 *Archaeobotanical Finds from the West Baltic Barrow Culture Lake Dwelling in Pieczarki (Great Masurian Lakeland). An attempt at the Reconstruction of Plant Economy [w:]* *Studies in the Lake Dwellings of the West Baltic Barrow Culture*, s. 131-185
2003 *Archeobotaniczna interpretacja wczesnośredniowiecznych, podwodnych warstw kulturowych z Ostrowa Lednickiego i Giecza*, BSL, t. IX
2004 *Pozaekonomiczny aspekt źródeł paleoetnobotanicznych na przykładzie obiektu 4/98 z grodziska w Kałdusie, stanowisko 3 [w:]* *MSL*, t.2, s. 231-241
- Polcyn M., Abramów J.**
2007 *Makroskopowe szczątki roślin z wczesnośredniowiecznej osady podgrodowej w Kałdusie, gm. Chełmno, woj. kujawsko-pomorskie (wyniki analiz 2003-2004) [w:]* *XV Sesja Pomorzoznawcza. Materiały z konferencji 30 listopada-02 grudnia 2005*, [red.] Nawrońska G., s. 281-283
- Rostafiński J., Seidl O.**
1973 *Przewodnik do oznaczania roślin*, Warszawa
- Skrzypczak G., Bleharczyk A., Swędrzyński A.**
2000 *Podręczny atlas chwastów*, Poznań
- Snowarski M.**
2011 *Atlas roślin Polski*, wersja DVD oraz www.atlas-roslin.pl – open access
- Starý F., Jirásek V.**
1976 *Rośliny lecznicze*, Warszawa
- Strzelczyk J.

- 2009 *Uprawa zbóż i zbiorowiska polne we wczesnym średniowieczu. Rekonstrukcje paleoekologiczne z Wielkopolski* [w:] Gospodarka ludów Morza Bałtyckiego, t. I, Starożytność i średniowiecze, Mare Integrans. Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego, (red.) Bogacki M., Franz M., Pilarczyk Z., Toruń, s. 38-47
- Szafer W., Kulczyński S., Pawłowski B.**
 1953 *Rośliny polskie*, Warszawa
- Szot-Radziszewska E.**
 2005 *Sekrety ziół. Wiedza ludowa, magia, obrzędy, leczenie*, Warszawa
- Szweykowska A., Szweykowski J.**
 2007 *Botanika. T.1. Morfologia*, Warszawa
- Tomanek J., Witkowska-Żuk L.**
 2008 *Botanika leśna*, Warszawa
- Tymrakiewicz W.**
 1959 *Atlas chwastów*, Warszawa
 1976 *Atlas chwastów*, Warszawa
- Zarzycki K., Trzcińska-Tacik H., Róžański W., Szelał Z., Wolek J., Korzeniak U.**
 2002 *Ecological indicator values of vascular plant of Poland*, Kraków

VIII. PODSUMOWANIE

Podczas badań archeologicznych wyprzedzających budowę drogi przeciwpożarowej w okolicach Zamku w Lidzbarku Warmińskim wykonano wykopy 17A, 17B, 17C. W dwóch pierwszych wykopach usytuowanych w obrębie fosy zamkowej odsłonięto i zadokumentowano pełną stratygrafię fosy. Ponadto na dnie wykopu zarejestrowano pozostałości drewnianych konstrukcji stanowiących niegdyś wzmocnienie zboczy fosy. Warstwy zarejestrowane w obrębie fosy w większości miały charakter zasypowy – była to głównie ziemia, bardziej lub mniej gliniasta, z dużą ilością gruzu ceglanego i wapna. Z tych warstw wydobyto zabytki o szerokim spectrum chronologicznym – poczynając od XIV w. kończąc na XVII w. Z tego też można wysnuć wniosek, że warstwy te były związane z szeroko zakrojonymi pracami remontowo-budowlanymi w XVIII w. Wtedy w znaczący sposób siedziba biskupów zmieniła wygląd. Poniżej, w spągu wykopu zalegała jednak warstwa kulturowa, z której pochodzące zabytki były jednorodne chronologicznie. W niej także zalegały relikty konstrukcji drewnianej. Tą warstwę można datować na podstawie znalezionej materiału zabytkowego na okres Późnego Średniowiecza, chociaż drewniane umocnienia mogły przecież funkcjonować wcześniej. Być może można je połączyć z funkcjonującym tu do połowy XIV w. drewnianym grodem. Funkcjonująca w tym miejscu fosa była fosą suchą. Z czasem straciła jednak swoją funkcję i została, przynajmniej częściowo, zasypana. Prawdopodobnie proces ten rozpoczął się już pod koniec XVIII w. Poza tym hipoteza o istnieniu w tym miejscu ogrodów pod koniec XVIII w. nie potwierdziła się. Na podstawie badań i analiz pobranych próbek glebowych nie udało się zidentyfikować roślin, które byłyby charakterystyczne dla ogrodów. Udało się uchwycić obecność pospolicie występujących drzew, zbóż, ziół i traw.

Odkryte w wykopie 17C fundamenty baszty potwierdziły lokalizację baszty znanej ze źródeł. Funkcjonowała ona na pewno do końca XVIII w. Niestety z wykopu nie udało się pozyskać materiału zabytkowego.

Wykop 17D powstał w wyniku korytowania pasa pod drogę przeciwpożarową. Objęte nadzorem archeologicznym prace ziemne prowadzone były na niewielkiej głębokości. Zarejestrowano tu wyłącznie warstwy zasypowo-niwelacyjne. Nie pozyskano także materiału zabytkowego.

SPIS ILUSTRACJI W TEKŚCIE

- Ilustracja 1. Ciągi morenowe na Pojezierzu Mazurskim według J.Kondrackiego
- Ilustracja 2. Fazy ostatniego zlodowacenia według J.Kondrackiego.
- Ilustracja 3. Gleby na obszarze północno-wschodniej Polski według I.Gierasimowa. Za J.Kondrackim.
- Ilustracja 4. Obszary hydrograficzne według CUGW. Za J.Kondrackim
- Ilustracja 5. Dzielnice rolniczo-klimatyczne Polski według R.Gumińskiego zmodyfikowane przez J.Kondrackiego. Tutaj za J. Kondrackim. Dzielnica V to dzielnica mazurska
- Ilustracja 6. Długość trwania okresu wegetacyjnego (mapka lewa; Dzielnice rolniczo-klimatyczne w odniesieniu tylko do Polski północno-wschodniej. Tutaj za J.Kondrackim.
- Ilustracja 7. Rozmieszczenie plemion pruskich według H.Łowmiańskiego
- Ilustracja 8. Podział plemienny Prus w XIII wieku według H.Łowmiańskiego.
- Ilustracja 9. Rozmieszczenie plemion bałtyjskich w pierwszych wiekach n.e. według K.Jażdźewskiego
- Ilustracja 10. Fragment mapy Ptolemeusza z II wieku n.e. Nazwę Galindów ujęto w ramkę. Reprodukacja za M.Hübner
- Ilustracja 11. Ziemie pruskie u schyłku wczesnego średniowiecza według H.Łowmiańskiego. Tutaj za Ł.Okulicz
- Ilustracja 12. Rysunek obrazujący położenie geograficzne miasta, na półwyspie między rzekami. Według H.Kelletata.
- Ilustracja 13. Plan miasta według Rehefelda z lat 1807- 1818. Tutaj za H.Bonk.
- Ilustracja 14. Plan miasta wraz z zamkiem według Giesego z lat 1826-1828. Tutaj za M.Biskup.
- Ilustracja 15. Panorama miasta K.Hartknocha z 1684 roku. Na pierwszym planie widoczna jest Brama Dobromiejska oraz furta zamkowa i kościół parafialny.
- Ilustracja 16. Ratusz z dostawionymi kramami. Spłonął w 1865 roku, nie odbudowany
- Ilustracja 17. Najstarsza zabudowa mieszkalna w obrębie starego miasta istniejąca jeszcze w początkach XX wieku. Źródło Instytut Sztuki PAN

SPIS RYCIN

- Ryc. 1. Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17 A-D. Fragment planu miasta w skali 1:10000 z zaznaczoną na czerwono lokalizacją badań
- Ryc. 2. Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17 A-D. Plan terenu inwestycji w skali 1:1000 z zaznaczonymi w kolorze czerwonym, zielonym i niebieskim wykopami
- Ryc. 3. Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17 A-B. Profile zachodnie wykopów 17A i 17B. Skala 1:20. Rys. C. Żabiński
- Ryc. 4. Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Rzut oraz przekroje drewnianych reliktyw architektonicznych odkrytych w spągu wykopu. Skala 1:20. Rys. C. Żabiński
- Ryc. 5. Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Rzut drewnianych reliktyw architektonicznych odkrytych w spągu wykopu. Skala 1:20. Rys. C. Żabiński
- Ryc. 6. Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Rzut fundamentów baszty. Skala 1:20. Rys. M. Bury, C. Żabiński

SPIS TABLIC

TABLICA I. Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17 A-B. Ceramika późnośredniowieczna:

1. LW17/C/2011/17; 2. LW17/C/2011/10; 3. LW17/C/2011/17; 4. LW17/C/2011/3;
5-6. LW17/C/2011/18. Skala 1:2. Rys. G. Chyra

TABLICA II. Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17 A-B. Ceramika późnośredniowieczna:

1. LW17/C/2011/10; 2-4. LW17/C/2011/17; 5-6. LW17/C/2011/15. Skala 1:2. Rys. G. Chyra

TABLICA III. Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17 A-B. Ceramika nowożytna:

- 1-2. LW17/C/2011/9; 3. LW17/C/2011/7; 4-5. LW17/C/2011/12. Skala 1:2. Rys. G. Chyra

TABLICA IV. Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17 A-B. Ceramika nowożytna: 1. LW17/C/2011/1;

2. LW17/C/2011/9; 3. LW17/C/2011/2; 4. LW17/C/2011/3. Skala 1:2. Rys. G. Chyra

TABLICA V. Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17 A-B. Ceramika nowożytna: 1. LW17/C/2011/14.

Skala 1:2. Rys. G. Chyra

TABLICA VI. Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17 A-B. Kafle piecowe płycinowe: 1. Kafel fryzowy

z przedstawieniem lwa (?); 2. Kafel z przedstawieniem syreny; 3. Kafel wieńczący; 4. Kafel fryzowy z przedstawieniem łba konia (Fot. G. Chyra)

TABLICA VII. Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17 A-B. Kafle piecowe płycinowe: 1. Kafel

wieńczący w kształcie muszli; 2-3. Kafle z przedstawieniem dwugłowego orła; 4-5. Kafle z ornamentem roślinnym i geometrycznym (Fot. G. Chyra)

TABLICA VIII. Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17 A-B. Zabytki wydzielone: 1. Fragment

szklenicy LW/W/2011/2; 2. Kule muszkietowe LW/W/2011/3; 3. Fragment obciążnika do sieci rybackich LW/W/2011/4 (Fot. G. Chyra)

SPIS FOTOGRAFII

Fot. LW_001	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Rzut wykopu w trakcie eksploracji. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_002	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Widok na profil południowy wykopu. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_003	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Widok na profil północny wykopu. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_004	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Widok na wykop podczas eksploracji. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_005	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Fragment zachodniego profilu wykopu. W dnie widoczne pozostałości konstrukcji drewnianej. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_006	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Eksploracja pozostałości drewnianej konstrukcji w spągu wykopu. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_007	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Rzut spągu wykopu z widocznymi pozostałościami konstrukcji drewnianej. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_008	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Widok ogólny na wykop. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_009	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Widok ogólny na wykop. Ujęcie od strony północno-zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_010	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Widok na spąg wykopu. Widoczne pozostałości konstrukcji drewnianej. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_011	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Widok na spąg wykopu z widocznymi pozostałościami konstrukcji drewnianej. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_012	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Widok na spąg wykopu z pozostałościami konstrukcji drewnianej. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_013	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Widok na spąg wykopu z pozostałościami konstrukcji drewnianej. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_014	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Widok na spąg wykopu z pozostałościami konstrukcji drewnianej. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_015	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Widok na przekrój wykopu. Na pierwszym planie pozostałości konstrukcji drewnianej. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński

Fot. LW_016	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Widok na pozostałości konstrukcji drewnianej. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_017	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Widok na pozostałości konstrukcji drewnianej. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_018	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Widok na pozostałości konstrukcji drewnianej. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_019	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Widok na pozostałości konstrukcji drewnianej. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_020	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Widok ogólny na profil południowy oraz fragment profilu wschodniego. Ujęcie od strony północno-zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_021	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Fragment profilu zachodniego między 0 a 2 m wykopu. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_022	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Fragment profilu zachodniego między 2 a 4 m wykopu. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_023	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Fragment profilu zachodniego między 3 a 5 m wykopu. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_024	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Fragment profilu zachodniego na 5 m wykopu. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_025	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Fragment profilu zachodniego między 5 a 7 m wykopu. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_026	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Fragment profilu zachodniego między 6 a 8 m wykopu. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_027	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Fragment profilu zachodniego między 7 a 9 m wykopu. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_028	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Fragment profilu zachodniego między 7,5 a 9,5 m wykopu. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_029	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Fragment	Fot. C. Żabiński

profilu zachodniego ca 9-10 m wykopu. Ujęcie od strony wschodniej.

Fot. LW_030	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Fragment profilu zachodniego między 10 a 11,5 m wykopu. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_031	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Fragment profilu zachodniego między 11 a 12,5 m wykopu. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_032	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Fragment profilu zachodniego między 12 a 14 m wykopu. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_033	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Fragment profilu wschodniego między 0 a 5 m wykopu. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_034	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Fragment profilu wschodniego między 2 a 5 m wykopu. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_035	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Fragment profilu wschodniego między 5 a 7 m wykopu. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_036	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Fragment profilu wschodniego między 6,5 a 8,5 m wykopu. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_037	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Fragment profilu wschodniego między 7,5 a 9,5 m wykopu. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_038	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Fragment profilu wschodniego między 8,5 a 10 m wykopu. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_039	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Fragment profilu wschodniego na 10 m wykopu. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_040	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Fragment profilu wschodniego między 10 a 11,5 m wykopu. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_041	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Fragment profilu wschodniego między 11 a 13 m wykopu. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_042	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Fragment profilu wschodniego między 12 a 13,5 m wykopu. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_043	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Fragment	Fot. C. Żabiński

profilu wschodniego między 12,5 a 14 m wykopu. Ujęcie od strony zachodniej.

Fot. LW_044	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Widok ogólny na wykop. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_045	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Widok ogólny na wykop. Ujęcie od strony północno-wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_046	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Widok ogólny na wykop. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_047	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17A. Fosa. Widok ogólny na wykop. Ujęcie od strony południowo-zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_048	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Początek prac ziemnych w wykopie 17B. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_049	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Eksploracja wykopu. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_050	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Eksploracja wykopu. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_051	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Widok ogólny na wykop. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_052	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Widok na północny profil wykopu. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_053	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Widok na wykop w trakcie eksploracji. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_054	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Widok na wykop w trakcie eksploracji. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_055	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Południowy profil wykopu. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_056	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Eksploracja wykopu. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_057	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Widok na profil południowy wykopu. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_058	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Widok na profil południowy wykopu. Zbliżenie. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_059	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment wschodniego profilu wykopu między 0,5 a 1,5 m. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_060	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment wschodniego profilu wykopu między 1,5 a 2,5 m. Ujęcie od	Fot. C. Żabiński

strony zachodniej.

Fot. LW_061	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment wschodniego profilu wykopu między 3 a 4 m. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_062	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment wschodniego profilu wykopu między 4 a 5,5 m. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_063	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Widok ogólny na fragment wschodniego profilu wykopu. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_064	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment wschodniego profilu wykopu ca 5 m. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_065	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment wschodniego profilu wykopu między 5 a 8 m. Ujęcie od strony południowo-zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_066	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment wschodniego profilu wykopu między 6 a 10 m. Ujęcie od strony południowo-zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_067	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment wschodniego profilu wykopu między 8 a 10 m. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_068	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment wschodniego profilu wykopu między 10 a 12 m. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_069	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment wschodniego profilu wykopu ca 10 m. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_070	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment wschodniego profilu wykopu między 10 a 14 m. Ujęcie od strony południowo-zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_071	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Widok ogólny na zachodni profil wykopu. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_072	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment zachodniego profilu wykopu między 0 a 2 m. Ujęcie od strony północno-wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_073	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment zachodniego profilu wykopu między 0 a 2 m. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_074	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment zachodniego profilu wykopu między 1 a 3 m. Ujęcie od	Fot. C. Żabiński

strony południowo-wschodniej.

Fot. LW_075	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment zachodniego profilu wykopu między 1,5 a 3,5 m. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_076	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment zachodniego profilu wykopu między 3 a 5 m. Ujęcie od strony południowo-wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_077	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment zachodniego profilu wykopu między 3,5 a 5 m. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_078	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment zachodniego profilu wykopu ca 5 m. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_079	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment zachodniego profilu wykopu między 5 a 7 m. Ujęcie od strony południowo-wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_080	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment zachodniego profilu wykopu między 6 a 8 m. Ujęcie od strony południowo-wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_081	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment zachodniego profilu wykopu między 7 a 9 m. Ujęcie od strony południowo-wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_082	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment zachodniego profilu wykopu między 8,5 a 10,5 m. Ujęcie od strony południowo-wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_083	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment zachodniego profilu wykopu ca 10 m. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_084	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment zachodniego profilu wykopu między 10 a 13 m. Ujęcie od strony południowo-wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_085	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Widok ogólny na wykop. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_086	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment drewnianego pala w spągu wykopu. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_087	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Widok na fragment spągu wykopu z widocznymi pozostałościami konstrukcji drewnianych. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_088	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Głaz narzutowy zalegający w spągu wykopu. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński

Fot. LW_089	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Pozostałości konstrukcji drewnianej w spągu wykopu. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_090	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Pozostałości konstrukcji drewnianej w spągu wykopu. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_091	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment drewnianego pala w spągu wykopu. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_092	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Widok ogólny na spąg wykopu z pozostałościami konstrukcji drewnianych. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_093	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Widok ogólny na spąg wykopu z pozostałościami konstrukcji drewnianych. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_094	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Widok ogólny na spąg wykopu z pozostałościami konstrukcji drewnianych. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_095	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Widok ogólny na spąg wykopu z pozostałościami konstrukcji drewnianych. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_096	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17B. Fosa. Fragment konstrukcji drewnianej w spągu wykopu. Zbliżenie. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_097	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Początek prac ziemnych w wykopie 17C. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_098	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Eksploracja wykopu. Ujęcie od strony północno-wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_099	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Doczyszczanie fundamentu baszty. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_100	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Południowy fragment fundamentu baszty. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_101	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Wschodni fragment fundamentu baszty. Ujęcie od strony południowo-zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_102	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Rzut południowej części fundamentów baszty. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_103	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Rzut południowej części fundamentów baszty. Zbliżenie. Ujęcie	Fot. C. Żabiński

od strony zachodniej.

Fot. LW_104	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Rzut fragmentu fundamentu baszty. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_105	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Rzut fragmentu fundamentu baszty. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_106	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Widok ogólny na południową część fundamentów baszty. Ujęcie od strony północno-wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_107	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Widok na fragment fundamentu baszty. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_108	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Widok na fragment fundamentu baszty. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_109	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Widok na fundament muru oporowego przylegającego do fundamentu baszty. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_110	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Widok na styk muru oporowego i baszty. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_111	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Widok na styk muru oporowego i baszty. Zbliżenie. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_112	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Widok na fragment fundamentu baszty. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_113	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Widok na fragment fundamentu baszty. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_114	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Widok ogólny na fragment fundamentu baszty. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_115	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Początek prac ziemnych na drugim odcinku wykopu 17C. Ujęcie od strony południowej.	Fot. M. Bury
Fot. LW_116	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Początek prac ziemnych na drugim odcinku wykopu 17C. Ujęcie od strony południowo-wschodniej.	Fot. M. Bury
Fot. LW_117	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Początek prac ziemnych na drugim odcinku wykopu 17C. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. M. Bury
Fot. LW_118	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Eksploracja wykopu. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. M. Bury
Fot. LW_119	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Doczyszczanie północnej części fundamentów baszty. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. M. Bury

Fot. LW_120	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Rzut północnej części fundamentów baszty. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. M. Bury
Fot. LW_121	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Rzut północnej części fundamentów baszty. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. M. Bury
Fot. LW_122	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Rzut północnej części fundamentów baszty. Ujęcie od strony północno-wschodniej.	Fot. M. Bury
Fot. LW_123	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Rzut północnej części fundamentów baszty. Ujęcie od strony północno-zachodniej.	Fot. M. Bury
Fot. LW_124	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Rzut północnej części fundamentów baszty. W tle widoczna południowa część fundamentów. Ujęcie od strony północno-zachodniej.	Fot. M. Bury
Fot. LW_125	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Rzut północnej części fundamentów baszty. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. M. Bury
Fot. LW_126	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Rzut fundamentów baszty. Ujęcie od strony północnej.	Fot. M. Bury
Fot. LW_127	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Rzut fundamentów baszty. Ujęcie od strony północnej.	Fot. M. Bury
Fot. LW_128	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Fragment północnego profilu wykopu. Ujęcie od strony południowej.	Fot. M. Bury
Fot. LW_129	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Fragment północnego profilu wykopu. Ujęcie od strony południowej.	Fot. M. Bury
Fot. LW_130	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C. Widok na północny profil wykopu. Ujęcie od strony południowo-zachodniej.	Fot. M. Bury
Fot. LW_131	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Prace ziemne przy korytowaniu pod drogę przeciwpożarową. Odcinek zachodni. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_132	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Widok na wykop podczas prac ziemnych. Ujęcie od strony północno-wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_133	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Prace ziemne przy korytowaniu pod drogę przeciwpożarową. Odcinek zachodni. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_134	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Widok na wykop oraz na fragment zachodniego profilu na zachodnim odcinku. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_135	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Prace ziemne przy korytowaniu pod drogę przeciwpożarową. Odcinek	Fot. C. Żabiński

zachodni. Ujęcie od strony południowej.

Fot. LW_136	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Prace ziemne przy korytowaniu pod drogę przeciwpożarową. Odcinek zachodni. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_137	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Prace ziemne przy korytowaniu pod drogę przeciwpożarową. Odcinek wschodni. Zbliżenie. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_138	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Widok na wykop oraz fragment zachodniego profilu. Odcinek zachodni. Ujęcie od strony północno-zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_139	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Prace ziemne przy korytowaniu pod drogę przeciwpożarową. Odcinek zachodni. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_140	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Prace ziemne przy korytowaniu pod drogę przeciwpożarową. Odcinek zachodni. Ujęcie od strony północno-zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_141	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Prace ziemne przy korytowaniu pod drogę przeciwpożarową. Odcinek wschodni. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_142	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Prace ziemne przy korytowaniu pod drogę przeciwpożarową. Odcinek zachodni fosi. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_143	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Widok na wykop oraz fragment południowego profilu. Odcinek zachodni fosi. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_144	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Widok na wykop oraz fragment północnego profilu. Odcinek zachodni fosi. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_145	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Widok na wykop oraz fragment północnego profilu. Odcinek zachodni fosi. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_146	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Widok na wykop oraz fragment północnego profilu. Odcinek zachodni fosi. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_147	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Prace ziemne przy korytowaniu pod drogę przeciwpożarową. Odcinek zachodni fosi. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_148	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Prace ziemne przy korytowaniu pod drogę przeciwpożarową. Odcinek środkowy fosi. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_149	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Prace ziemne przy korytowaniu pod drogę przeciwpożarową. Odcinek	Fot. C. Żabiński

środkowy fosy. Ujęcie od strony zachodniej.

Fot. LW_150	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Prace ziemne przy korytowaniu pod drogę przeciwpożarową. Odcinek środkowy fosy. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_151	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Widok na wykop oraz fragment północnego profilu. Odcinek środkowy fosy. Ujęcie od strony południowo-zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_152	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Prace ziemne przy korytowaniu pod drogę przeciwpożarową. Odcinek środkowy fosy. Ujęcie od strony północno-wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_153	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Widok na wykop oraz fragment południowego profilu. Odcinek środkowy fosy. Ujęcie od strony północno-wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_154	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Widok na wykop oraz fragment południowego profilu. Odcinek środkowy fosy. Ujęcie od strony północno-wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_155	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Widok na wykop. Odcinek środkowy fosy. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_156	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Widok na wykop. Odcinek środkowy fosy. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_157	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Widok na wykop oraz fragment północnego profilu. Odcinek środkowy fosy. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_158	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Widok na wykop. Odcinek środkowy fosy. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_159	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Widok na wykop. Odcinek środkowy fosy. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_160	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Widok na wykop. Odcinek środkowy fosy. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_161	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Widok ogólny na wykop. Odcinek środkowy fosy. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_162	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Prace ziemne przy korytowaniu pod drogę przeciwpożarową. Odcinek wschodni. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_163	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Widok na wykop oraz fragment profilu wschodniego. Odcinek wschodni. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński

Fot. LW_164	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Widok na wykop oraz fragment profilu wschodniego. Odcinek wschodni. Ujęcie od strony południowej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_165	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Widok na wykop. Odcinek wschodni. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_166	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Widok na wykop. Odcinek wschodni. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_167	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Widok na wykop oraz fragment zachodniego profilu. Odcinek wschodni. Ujęcie od strony wschodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_168	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Widok na wykop oraz fragment wschodniego profilu. Odcinek wschodni. Ujęcie od strony zachodniej.	Fot. C. Żabiński
Fot. LW_169	Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17D. Widok ogólny na wykop. Odcinek wschodni. Ujęcie od strony północnej.	Fot. C. Żabiński

INDEX

FOTOGRAFII

LIDZBARK WARMIŃSKI ST. XIX, WYKOP 17 A-D, 1/6

LW 001

LW_002

LW 003

LW 004

LW_005

LW 006

LW_007

LW_008

LW_009

LW 010

LW 011

LW 012

LW 013

LW 014

LW 015

LW 016

LW_017

LW 018

LW 019

LW 020

LW 021

LW 022

LW 023

LW 024

LW 025

LW 026

LW_027

LW_028

LW_029

LW_030

LW 031

LW 032

LW 033

LW 034

LW 035

LW 036

LW 037

LW 038

LW 039

LW 040

LW 041

LW 042

LW 043

LW 044

LW 045

LW 046

LW 047

LW 048

LW 049

LW 050

LW 051

LW 052

LW 053

LW 054

LW 055

LW 056

LW 057

LW 058

LW 059

LW 060

LW 061

LW 062

LW 063

LW 064

LW 065

LW 066

LW 067

LW 068

LW 069

LW 070

LW 071

LW 072

LW 073

LW 074

LW 075

LW 076

LW 077

LW 078

LW 079

LW 080

LW_081

LW 082

LW 083

LW 084

LW 085

LW 086

LW 087

LW 088

LW 089

LW 090

LW_091

LW_092

LW_093

LW_094

LW_095

LW_096

LW_097

LW_098

LW_099

LW_100

LW_101

LW_102

LW_103

LW_104

LW_105

LW_106

LW_107

LW_108

LW_109

LW_110

LW_111

LW_112

LW_113

LW_114

LW_115

LW_116

LW_117

LW_118

LW_119

LW_120

LW_121

LW_122

LW_123

LW_124

LW_125

LW_126

LW_127

LW_128

LW_129

LW_130

LW_131

LW_132

LW_133

LW_134

LW_135

LW_136

LW_137

LW_138

LW_139

LW_140

LW_141

LW_142

LW_143

LW_144

LW_145

LW_146

LW_147

LW_148

LW_149

LW_150

LW_151

LW_152

LW_153

LW_154

LW_155

LW_156

LW_157

LW_158

LW_159

LW_160

LW_161

LW_162

LW_163

LW_164

LW_165

LW_166

LW_167

LW_168

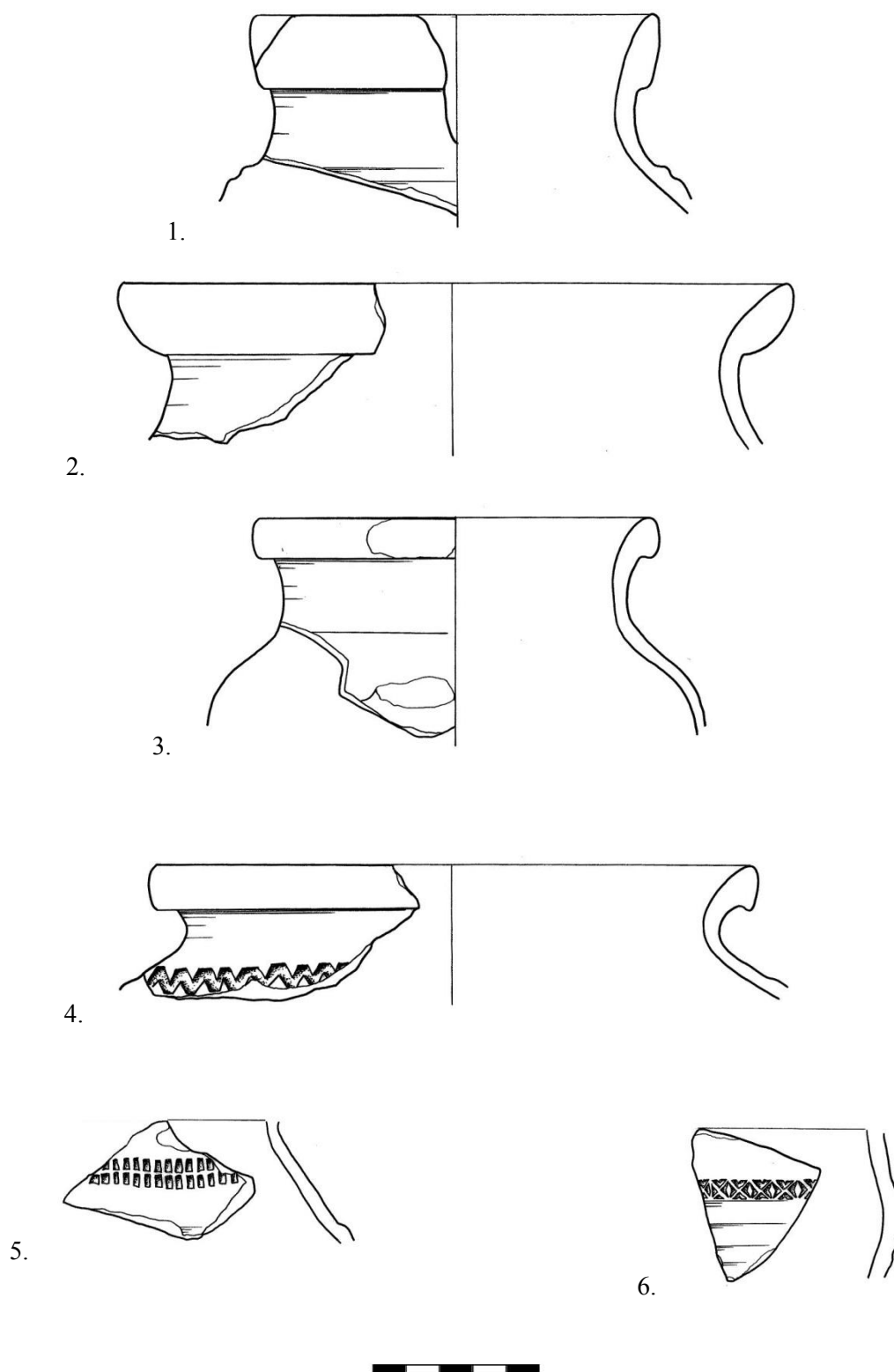

LW_169

INWENTARZE
MATERIAŁÓW
ZABYTKOWYCH

T A B L I C E

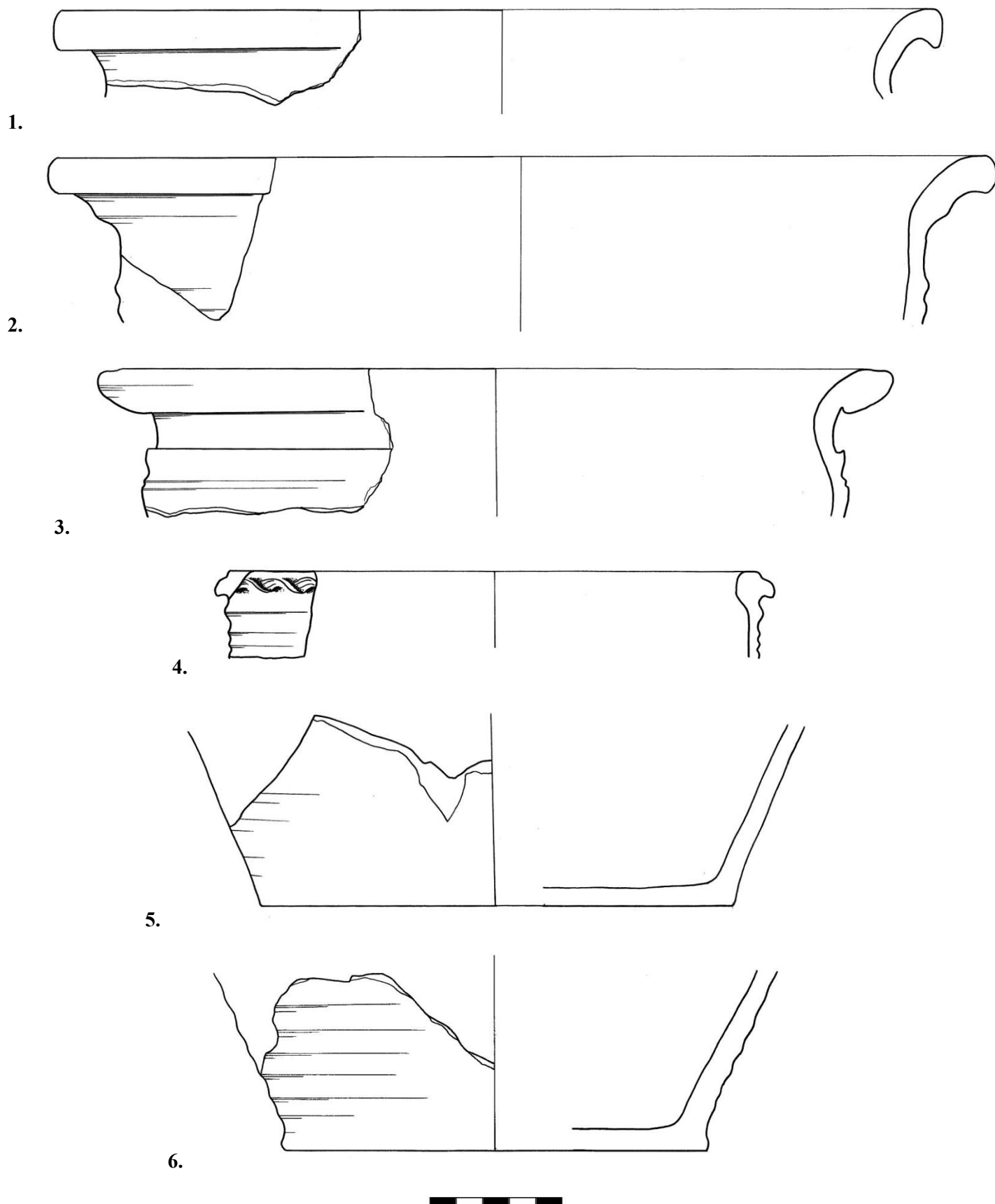
TABLICA I

Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17 A-B. Ceramika późnośredniowieczna: 1. LW17/C/2011/17; 2. LW17/C/2011/10; 3. LW17/C/2011/17; 4. LW17/C/2011/3; 5-6. LW17/C/2011/18. Skala 1:2.

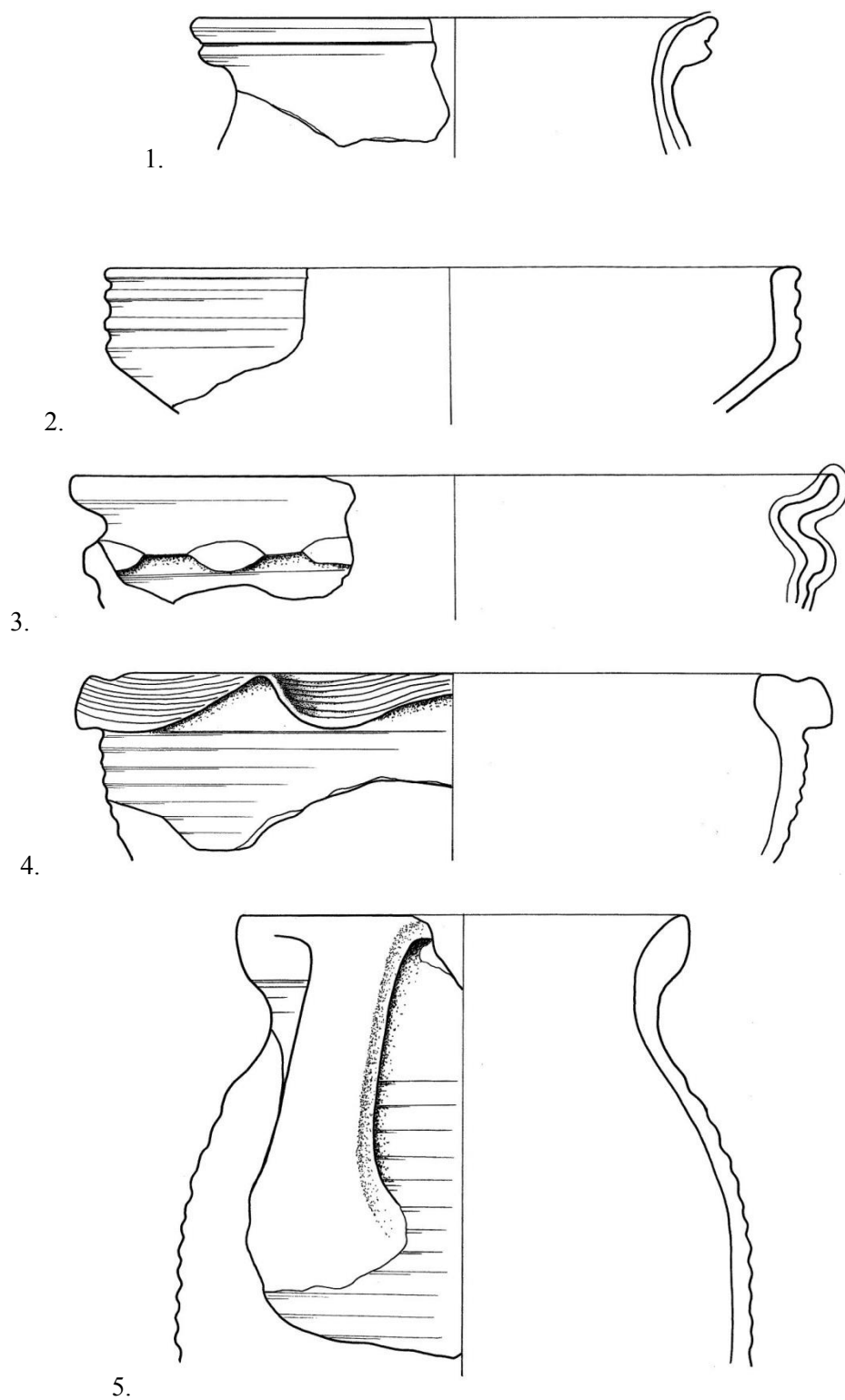
Rys. G. Chyra

TABLICA II

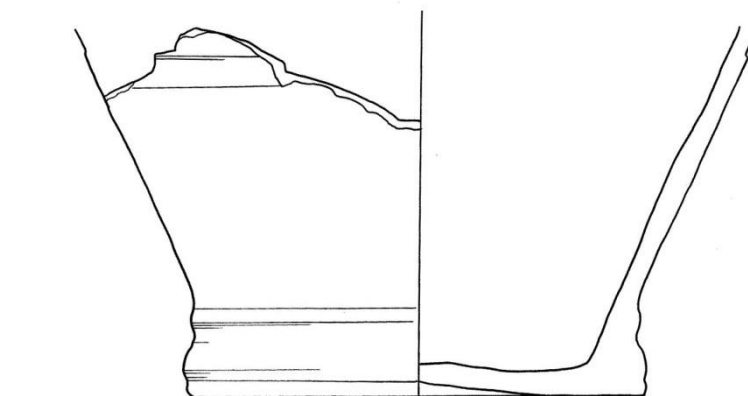
Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17 A-B. Ceramika późnośredniowieczna: 1. LW17/C/2011/10; 2-4. LW17/C/2011/17; 5-6. LW17/C/2011/15. Skala 1:2. Rys. G. Chyra

TABLICA III

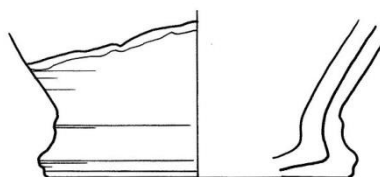

Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17 A-B. Ceramika nowozytna: 1-2. LW17/C/2011/9; 3. LW17/C/2011/7; 4-5. LW17/C/2011/12. Skala 1:2. Rys. G. Chyra

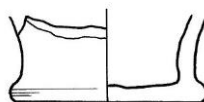
TABLICA IV

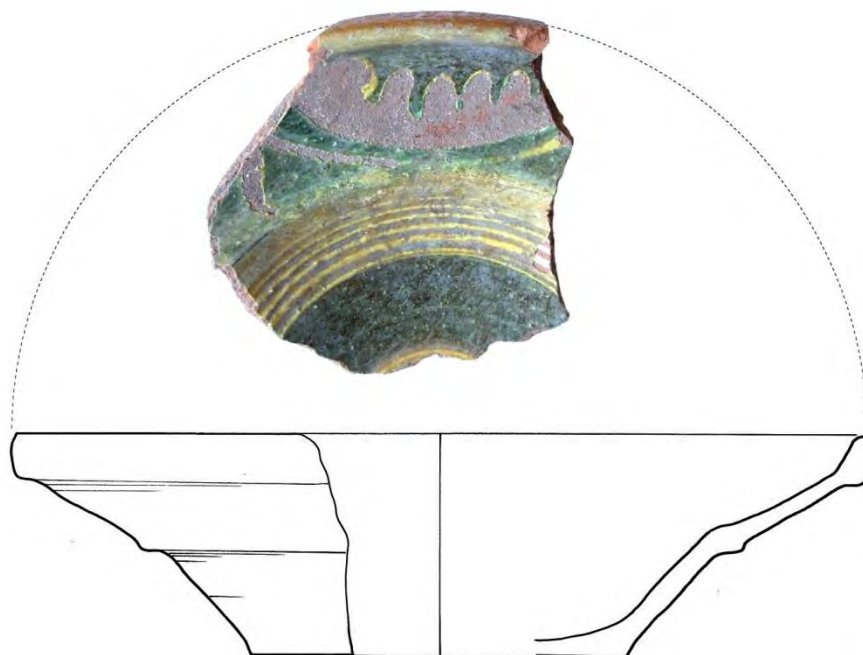
1.

2.

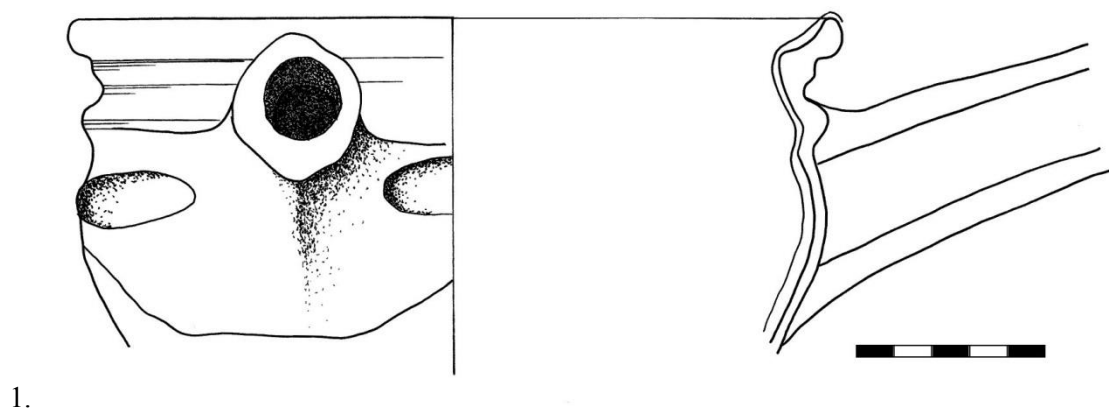
3.

4.

TABLICA V

Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17 A-B. Ceramika nowozytna: 1. LW17/C/2011/14.

Skala 1:2. Rys. G. Chyra

TABLICA VI

1.

LW17/K/2011/1

2.

LW17/K/2011/1

3.

LW17/K/2011/1

4.

LW17/K/2011/2

Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17 A-B. Kafle piecove pływcinowe: 1. Kafel fryzowy z przedstawieniem lwa (?); 2. Kafel z przedstawieniem syreny; 3. Kafel wieńczący; 4. Kafel fryzowy z przedstawieniem łba konia

(Fot. G. Chyra)

TABLICA VII

1.

LW17/K/2011/2

2.

LW17/K/2011/14

3.

LW17/K/2011/17

4.

LW17/K/2011/18

5.

LW17/K/2011/18

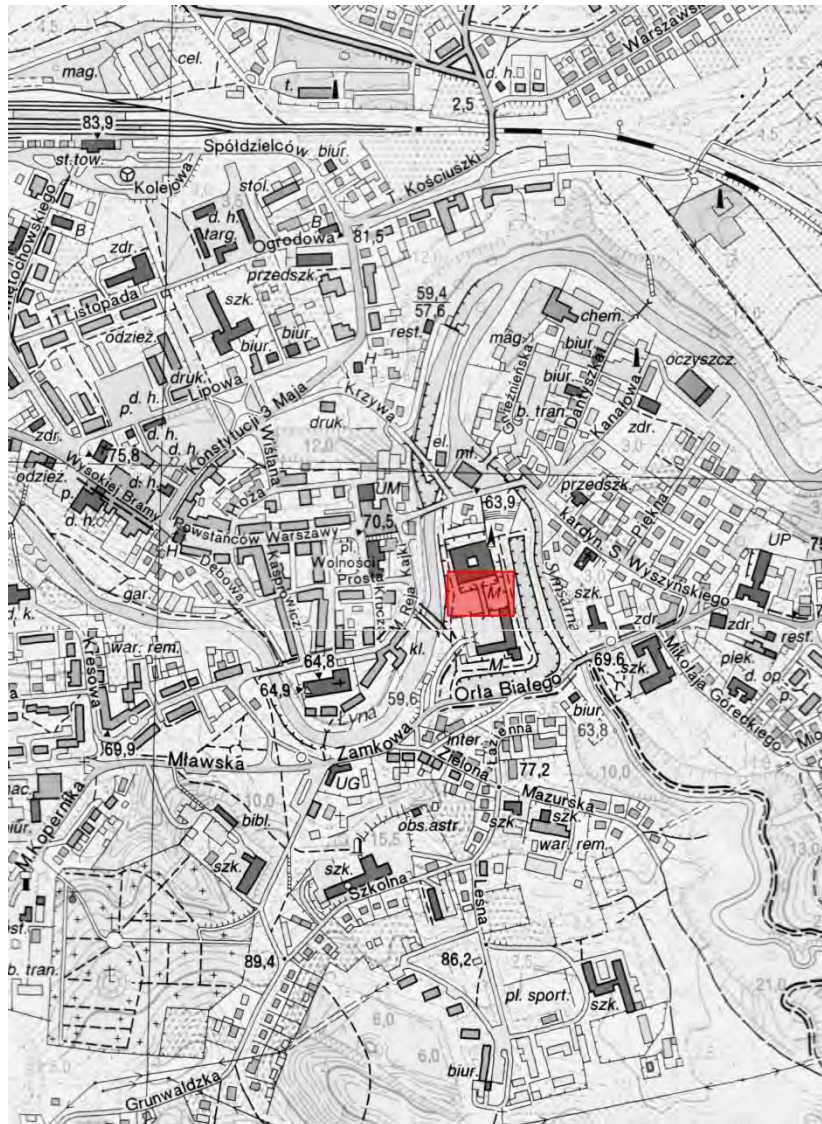
Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17 A-B. Kafle piecove płycinowe: 1. Kafel wieńczący w kształcie muszli; 2-3. Kafle z przedstawieniem dwugłowego orła; 4-5. Kafle z ornamentem roślinnym i geometrycznym (Fot. G. Chyra)

TABLICA VIII

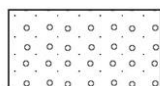
Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17 A-B. Zabytki wydzielone: 1. Fragment szklenicy LW/W/2011/2; 2. Kule muszkietowe LW/W/2011/3; 3. Fragment obciążnika do sieci rybackich LW/W/2011/4 (Fot. G. Chyra

RYCINY

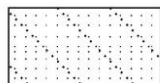

Ryc. 1. Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17 A-D. Fragment planu miasta
w skali 1:10000 z zaznaczoną na czerwono lokalizacją badań

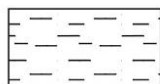
OZNACZENIA STRATYGRAFICZNE

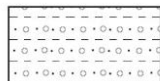
jasnoszary piasek

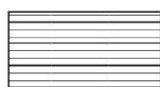
jasnoszaro-żółty piasek

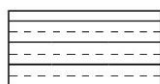
brunatny piasek

beżowo-szara ziemia

ciemnobrunatna ziemia

brunatno-szara ziemia

beżowo-szara glina

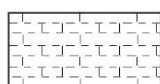
ciemnoszara glina

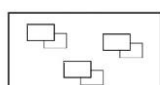
szara glina

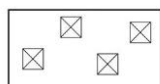
jasnoszara glina

szara gliniasta ziemia

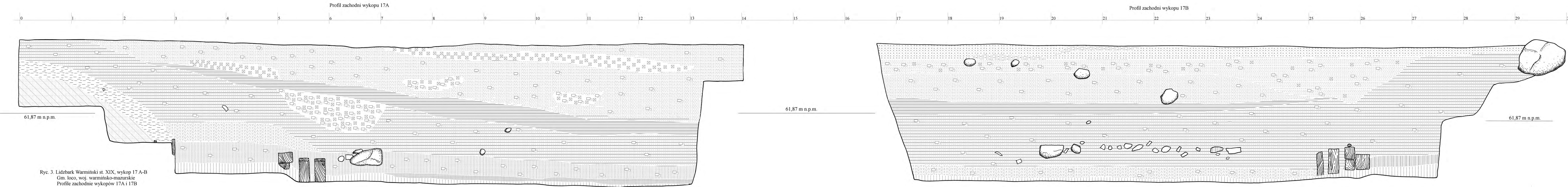
gruz

wapno

zaprawa wapienna

Ryc. 3. Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17 A-B
Gm. loco, woj. warmińsko-mazurskie
Profile zachodnie wykopów 17A i 17B
Skala 1:20
Rys. C. Żabiński

Ryc. 6. Lidzbark Warmiński st. XIX, wykop 17C
Gm. loco, woj. warmińsko-mazurskie
Rzut fundamentów baszty
Skala 1:20
Rys. M. Bury, C. Żabiński

